

EL DIABLE EN LA LITERATURA

UNA ANÀLISI DE LA FIGURA
LITERÀRIA DEL DIABLE AL
LLARG DE LA HISTÒRIA

Egaeus Vaughanòvitx Raskòlnikov

EL DIABLE EN LA LITERATURA

UNA ANÀLISI DE LA FIGURA LITERÀRIA DEL
DIABLE AL LLARG DE LA HISTÒRIA

Egaeus Vaughanòvitx Raskòlnikov

Tutora: Berenice Sibelióvna Zossímona

2n Batxillerat

ÍNDIX

1. Introducció	3
1.1 Presentació del treball.....	3
1.2 Coneixements previs.....	5
1.2.1 L'objecte: el diable, origen de la paraula i significat de la figura.....	6
1.2.2 El mètode: el comentari de text.....	7
2. Obres	7
2.1 Els inicis del diable: Satanàs, el fiscal bíblic.....	8
2.1.1 Job i Zacaries	8
2.1.2. Evangelis.....	13
2.1.2.1 Evangeli de Marc	15
2.1.2.2 Evangeli de Mateu.....	16
2.1.2.3 Evangeli de Lluc	20
2.1.2.4 Evangeli de Joan	25
2.1.3 Apocalipsi	28
2.2 Una nova visió: Dante i el Llucifer atrapat en el gel.....	37
2.3 <i>Ja, mein herrscher</i> : el pacte amb el diable.....	44
2.4 Personatge pintoresc: i va baixar un diabló vestit com un senyor	57
2.5 Satanàs, el nou redemptor.....	63
2.6 Un escriptor, una bruixa, Ponç Pilat i un estranger anomenat Volland.....	73
3. Conclusions.....	87
4. Bibliografia	90
5. Webgrafia.....	91
6. Annexos.....	94
6.1 <i>Balada dels penjats</i> , François Villon.....	94
6.2 <i>Al lector</i> , Charles Baudelaire	96
6.3 <i>Percepción de la novela de M. Bulgákov. El maestro y Margarita en la literatura rusa e hispana</i> , Olga Malysheva	98

I. INTRODUCCIÓ

I.1 PRESENTACIÓ DEL TREBALL

“ Jo só aquell esperit
que sempre nega, i amb raó,
car ço que té un començ ha d'ésser destruït
-si no hagués començat fóra millor-.
Pecat, destrucció...tot el que em dieu mal,
és el meu element.”

Faust, J. W. Goethe

Si volguéssim saber què és un diable i li preguntéssim a Mefistòfil, contestaria això. En part, aquest era un dels meus objectius quan vaig decidir començar aquest breu estudi sobre el maligne. A mi sempre m'ha agradat la literatura i una de les coses que més gràcia em fa és trobar i reconèixer referències en altres àmbits, com el cinema, la televisió o l'art. Això ho explico per exposar-vos quina va ser la raó que em va impulsar a fer aquest treball, i resulta que és tan original i alhora inversemblant que potser us poden venir ganes de tancar la monografia ara mateix i aparcar-la per a un altre moment. Des de fa pocs anys m'he interessat molt per la cultura japonesa i especialment pel manga, el còmic nipó. Mentre em dedicava a llegir diverses sèries, al principi me'n vaig trobar una que em va interessar especialment. Aquesta recreava, en certa manera, el mite de *Faust*, la *magnum opus* de Goethe, sempre utilitzant el característic fil narratiu i artístic dels japonesos, i la vaig trobar tant summament interessant i entretinguda que de seguida vaig voler llegir-me l'obra en la qual es basava. I va ser a partir d'aquest moment que em vaig encuriosir per la figura del diable, que és tan típica en el nostre folklore, però alhora que també té tota una història més profunda. Així que quan vaig haver d'escollir quin seria el meu tema per al treball de Batxillerat, immediatament se'm va ocórrer aquesta idea: analitzar com havia canviat la figura del diable al llarg del temps en la literatura universal.

Val a dir, que l'estudi d'aquesta figura és realment extens i complicat i que si volguéssim abastar-ho tot, potser seria impossible. Hi ha extensos estudis, com per exemple, el del professor Jeffrey Burton Russell, qui va escriure una tetralogia on explica tota la història del diable des del món antic en molts àmbits diferents¹ (fins ara el més complet d'aquesta figura) o els treballs d'alguns

¹ Veg. Jeffrey Burton Russell, *The Devil: Perceptions of Evil from Antiquity to Primitive Christianity* (1977), *Satan: The Early Christian Tradition* (1981), *Lucifer: The Devil in the Middle Ages* (1984) y *Mephistopheles: The Devil in*

autors en els quals m'he basat per a fer aquesta monografia, com els de Robert Muchembled o Henry Ansgar Kelly. Per això m'he centrat només en l'àmbit literari i en concret, en sis obres seleccionades on apareix la temàtica del dimoni. Aquestes obres estan ordenades cronològicament (les presentaré a l'apartat 2), perquè és la millor forma de saber com ha canviat aquesta imatge al llarg de la història, ja que d'aquesta manera podem comparar, per exemple, en que es diferenciava al segle I i al segle XIX.

El primer que he fet, doncs, ha estat llegir les susdites obres o parts d'aquestes (de la Bíblia només he llegit els llibres que eren d'interès per al treball) i després n'he fet una anàlisi mitjançant l'estructura d'un comentari de text, organitzat de la següent manera:

- Introducció: Una primera part (de llargada variable) on es presenta la obra a tractar i s'explica (si escau) el seu context històric.
- Per què aquesta obra?: Raons per les quals s'ha escollit aquesta obra.
- Autor i Obra: Breu biografia de l'autor, estil i moviment; breu resum de l'argument de l'obra, estructura de l'obra.
- Comentari: A partir d'un fragment, es fa una anàlisi del concepte del diable en aquesta obra i es compara amb anteriors amb les que hi tinguin semblances. Hi ha una conclusió final.

He utilitzat aquesta estructura perquè és la més bàsica per a fer un treball de literatura i perquè és la que em va recomanar des del primer moment la meva tutora. Per a fer el comentari m'he basat en el meu propi anàlisi i en el d'altres autors, sempre citats. Val a dir que en els primers comentaris, com són els de la Bíblia o la *Divina Comèdia*, m'he recolzat més en altres autors que no pas en la meva pròpia opinió; en canvi, en les obres modernes, gran part de les reflexions són meves. Com a suport en aquest treball, he fet servir assajos que es troben a internet i dos llibres principals:

- *Historia del Diablo*, Robert Muchembled, Càtedra, Madrid, 2004.
- *Pobre Diablo: Una biografia de Satanás*, Henry Ansgar Kelly, Global Rythm, Barcelona, 2011.

Veureu que hi ha dos tipus de model a l'hora de citar fragments: els fragments que corresponen al comentari en si, estan en lletra rodona i sense cometes; els que són complementaris, per a

the Modern World (1986), i el seu volum recopilatori, *The Prince of Darkness: Evil and the Power of Good of History* (1988), tots publicats per Cornell University Press, Ithaca.

ajudar a entendre millor l'anàlisi, es troben entre cometes i en cursiva. Alguns fragments no estan justificats per mantenir l'estructura original que tenien al llibre d'on han estat extrets.

Considero, a més, que una monografia que només inclou text pot acabar resultant una mica monòtona, per això el treball està acompanyat d'imatges relacionades amb l'obra que es tracta. Algunes són pintures o escultures, amb l'autor al peu de foto. D'altres són imatges anònimes extretes de la xarxa, per tant, el peu de foto descriu el que hi passa o fa servir una cita.

A l'hora de fer el treball, les dificultats sorgides han estat diverses. La primera, la comprensió de les obres tractades, ja que algunes són realment complexes. La segona, la quantitat d'informació que hi ha del tema, perquè en els llibres molts cops hi ha molta més quantitat de la necessària i a internet, al ser, el diable, un tema una mica controvertit, a vegades implica que n'hi hagi de falsa. A grans trets, ho he afrontat gràcies a l'experiència que he obtingut fent treballs de Batxillerat i al suport d'altres fonts d'informació.

Per acabar, agrair l'ajuda per a la realització d'aquest estudi a:

- A Berenice Sibeliòvna, la meva tutora del treball, per assistir al desenvolupament de la memòria i corregir-me els errors.
- A Piotr Ilitx Rasumikhin, per definir-me l'estructura de la monografia.
- A la biblioteca del meu pare, on pots trobar tot el que necessites.
- I a la música, perquè en alguns moments de bloqueig ajuda a pensar millor.

I.2 CONEIXEMENTS PREVIS

Abans de començar aquest treball coneixia certes coses sobre el diable. És el personatge que encarna el mal, el seu màxim representant en la cultura occidental i que ha estat utilitzat en diverses obres d'art, com, per exemple, obres plàstiques com *El jardí de les delícies*, de Bosch o *L'àngel caigut* de Ricardo Bellver, al Parc del Retiro de Madrid.

En la literatura ja coneixia obres com *Faust* o la *Divina Comèdia* (de fet aquesta ja l'havia treballat anteriorment a classe) i la que tenia més present era la Bíblia, on Satanàs apareix unes quantes vegades. I des de ben petit havia anat a veure *Els Pastorets o l'adveniment de l'Infant Jesús* de Josep Maria Folch i Torres. Estava ja familiaritzat amb el diable i posats a fer un treball sobre la història de literatura, seria un bon enfocament i alhora, un gran company.

1.2.1 L'objecte: El diable, origen de la paraula i significat de la figura

La paraula Diable deriva del grec *diaballo*, calumniador. Encara que conté nombrosos matisos, segons la concepció cristiana representa la idea del mal en estat pur. Al llarg de la història se li han donat diversos atributs com bromista, diví, portador de llum, mal conseller, etc. Alhora mentre que la idea de maldat pura s'associa a noms com Satanàs (provinent de l'hebreu *satan*, "adversari") o Llucifer (del llatí *lux*, llum i, *fero*, portar, portador de llum) també la paraula correspon a un seguit de diables menors encarregats de diferents feines, per exemple, els set pecats capitals: gulosia, avarícia, peresa, luxúria, supèrbia, enveja i ira. El demonòleg renaixentista Jean Weir va establir que hi havia un total de 7.405.926 diables, comandats per 72 prínceps. Es divideixen en 1.111 legions de 6.666 membres cadascuna.

Diable Alastor, Louis Le Breton

Diable Forcas, Louis Le Breton

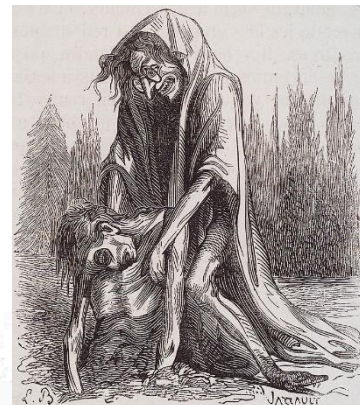
Diable Malphas, Louis Le Breton

Diable Bael, Louis Le Breton

Diable Adramelech, Louis Le Breton

Diable Lamia, Louis Le Breton

1.2.2 El mètode: El comentari de text

A l'hora de plantejar-me el mètode a seguir, no era el primer cop que feia un comentari de text, ja hi estava bastant familiaritzat. L'objectiu de qualsevol comentari és comprendre i saber explicar i interpretar, un escrit i la seva intenció; a més, s'ha d'abordar a partir d'un nucli temàtic amb coherència i unitat. En aquest cas, el nostre nucli era el diable.

2. OBRES

Les obres escollides per a realitzar el nostre estudi han estat sis en total. Cada una pertany a una època diferent de la història, d'aquesta manera veiem una visió de cada període i podem analitzar la evolució del diable al llarg de tot aquest temps. Són les següents:

- La Bíblia.
- *Divina Comèdia* de Dante Alighieri.
- *Faust* de John Wolfgang von Goethe.
- *El diable en el campanar* d'Edgar Allan Poe.
- *Les lletanies de Satan* de Charles Baudelaire.
- *El mestre i Margarida* de Mijaíl Bulgàkov.

A l'hora de llegir les obres, algunes han estat en català i d'altres en castellà. Els comentaris de *El diable en el campanar*, *Les lletanies de Satan* i *El mestre i Margarida* tindran els seus respectius fragments i alguns de complementaris en castellà.

2.1 ELS INICIS DEL DIABLE: SATANÀS, EL FISCAL BÍBLIC

La Bíblia, Antic i Nou Testament

Com tota història, la del diable ha de tenir un origen. I per tant, com en qualsevol estudi sobre aquesta figura, hem d'anar fins a un dels bressols de la literatura occidental: la Bíblia. A causa de la gran envergadura d'aquesta obra, per al nostre treball ens basarem principalment en tres obres fonamentals on està representat de diferents formes:

- Llibres de *Job* i *Zacaries*.
- Evangelis
- Llibre de l'*Apocalipsi*.

2.1.1 Job i Zacaries

El primer cop que Satanàs fa acte de presència i se'l descriu de manera més abundant és en el pròleg del llibre de Job. Allà és presenta com la figura d'un dels fills de Déu, que fa de conseller o, més aviat, de fiscal dels homes, a Jahvé. Posteriorment o anterior (els estudiosos difereixen sobre quin dels dos llibres dels quals parlarem va ser escrit primer), en el llibre de Zacaries, també apareix, de forma similar, com a acusador.

PER QUÈ AQUESTS LLIBRES?

Perquè com hem esmentat anteriorment, és el primer cop que apareix i es descriu a Satanàs a l'Antic Testament². Aquest personatge creixerà en pes en llibres posteriors.

AUTOR I OBRA

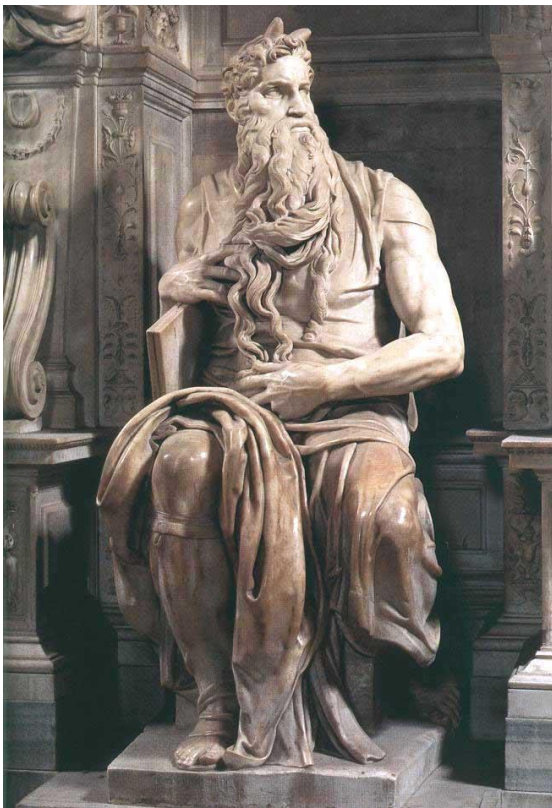
L'autor del *Llibre de Job* és desconegut, tot i que popularment se li atribueix a Moisés, el qual possiblement va conèixer a Job durant l'exili d'Egipte. Els especialistes assignen la data de creació entre l'any 500 aC. i 250 aC, però popularment es diu que pertany a un període molt anterior, al 3500 aC.

L'obra tracta la història de Job, un home bo i ferment servidor de Déu. El Senyor autoritza a Satanàs perquè el sotmeti a uns càstigs terribles i, d'aquesta manera, el diable li pugui demostrar a Jahvé que per molt devot que sigui Job, acabarà maleint-lo al no poder suportar-ho. Job perd

² Estic deixant de banda la serp que apareix al *Gènesi*, perquè encara que l'església li ha atribuït la figura del diable, en el text original no es menciona mai.

la fortuna i els fills, emmalalteix, i els seus amics venen a plànyer-lo. Durant la seva estada, ells mantenen un diàleg amb el malalt on discuteixen sobre la relació entre la fe i el patiment humà. Al final, Jahvé acaba donant la raó a Job i li retorna la felicitat perduda.

El *Llibre de Zacaries*, probablement, va ser escrit al 520 aC. Està dividit en dues parts: la primera relata la història d'Israel metafòricament mitjançant vuit visions. La segona anuncia el triomf d'un líder (pels cristians, Jesucrist). L'objectiu del llibre és compadir i animar els exiliats d'Egipte, explicant-los els temps gloriosos i prometent que Déu els ajudarà. La primera part és atribuïda al mateix profeta, la segona es creu que va ser escrita posteriorment (aproximadament, al 410 aC.) per dos autors desconeguts.

Moisés, Miquel Àngel

Profeta Zacaries, fresc de Miquel Àngel

COMENTARI

6 Un dia es va reunir la cort celestial a la presència del Senyor. Entre ells també hi va anar l'Acusador.

7 El Senyor li preguntà:

-I tu, d'on vénis?

Ell respongué:

-De fer voltes per la terra i recórrer-la.

8 El Senyor li va dir:

-¿T'has fixat en el meu servent Job? No hi ha cap home com ell en tota la terra: és íntegre i recte, em reverència i s'aparta del mal.

9 L'Acusador va contestar:

-¿És que Job reverència Déu de franc? 10 ¿No és cert que l'has envoltat d'un clos per protegir-lo, a ell, la seva família i tots els seus béns? Tu l'has beneït en tot el que ha emprès, i els seus ramats es multipliquen sobre la terra. 11 Però, només que aixequis la mà i toquis els seus béns, et juro que et maleirà a la cara!

12 Llavors el Senyor digué a l'Acusador:

-Poso a les teves mans tot el que té, però a ell no el toquis.

I l'Acusador es va retirar de la presència del Senyor.

Job 1, 6-12, La Bíblia, BCI traducció interconfessional, Claret, Barcelona, 1966

1 El Senyor em va mostrar el gran sacerdot Jeixua, dret davant l'àngel del Senyor. L'Acusador estava a la seva dreta per acusar-lo, 2 però el Senyor li va dir:

-Acusador, el Senyor et fa callar; et fa callar ell, que estima Jerusalem. ¿No veus que aquest és un tió arrencat del foc?

3 Jeixua, que estava dret davant l'àngel, portava el vestit brut. 4 L'àngel va manar als seus assistents que l'hi traguessin i va dir a Jeixua:

-Mira, et trec del damunt les culpes i et poso un vestit de festa.

Zacaries 3, 1-4, La Bíblia, BCI traducció interconfessional, Claret, Barcelona, 1966

Heus aquí la primera aparició important del diable en la Bíblia. Tant el pròleg com el judici en el *Llibre de Zacaries* nombren a Satanàs com a “Acusador”. La figura d’aquest “acusador” és la d’un fiscal, un ésser que recorre la terra observant els homes i intentant que Jahvé imposi els càstigs que aquests es mereixen. Adolphe Lods³, que es va dedicar a l’estudi de la imatge de Satanàs en aquestes dues obres, va intentar fer una associació entre el personatge i els ministres de l’època: en el *Llibre de Zacaries* no va ser possible, ja que, segons ell, no apareix cap tipus d’acusador general o fiscal en cap context històric o literari; en canvi, en *Job*, aquesta figura sí que té certa semblança amb els inspectors al servei de les autoritats centrals de l’època. Tenim constància de que aquest càrrecs ja existien en l’Alt i el Baix Egipte, coneguts com a “ulls del rei”. Encara resultava més evident en la civilització persa, ja que es van crear durant el regnat de Darios I el Gran, un grup de funcionaris anomenats “els ulls i oïdes del rei”. La feina d’aquests consistia en recórrer l’imperi i observar i valorar sobre el terreny les accions dels habitants i emetre un respectiu informe. D’aquesta manera, si hi havia algun problema es podia aconseguir una ràpida intervenció de l’exèrcit a causa de la gran xarxa de comunicacions.

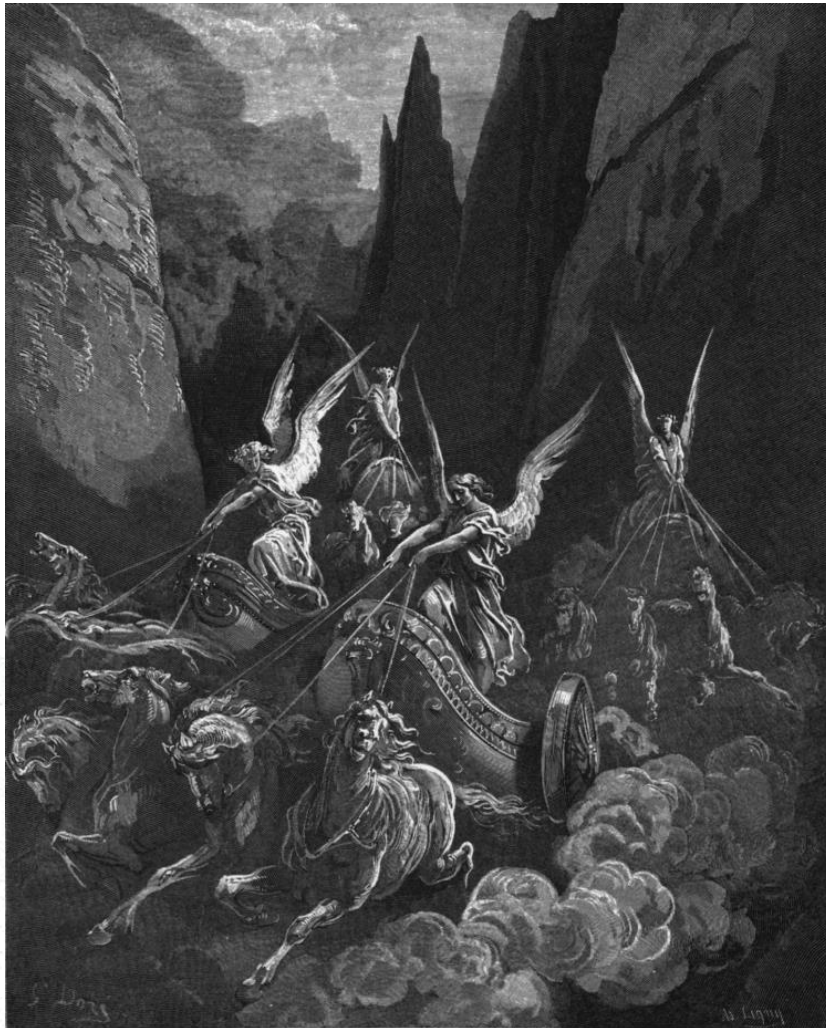
Per tant, Lods conclou que l’acusador de *Zacaries* no fa de fiscal permanent sinó que s’identifica amb un d’aquests inspectors que torna d’observar el món i fa la seva acusació puntual, encara que en aquest cas, el rei, és a dir Jahvé, la refusa abans que comenci, perquè ja sap que l’acusat és innocent. El diable, en certa manera, és derrotat. De la mateixa manera, l’acusador de *Job* també és un reflex d’aquest sistema polític, encara que en aquest cas, li dóna el punt de malícia diabòlica el fet d’acusar a una persona clarament correcta i l’aproxima a la que posteriorment serà la imatge del diable com a representant del mal.

D’altra banda, a *Zacaries 1*, apareixen quatre genets muntats a cavall que quan l’àngel guia de Zacaries els pregunta d’on venen, responen: “Som els qui el Senyor ha enviat a recórrer la terra”. Com el lector haurà pogut observar, contesten de la mateixa manera que l’acusador al pròleg de *Job*. Aquesta resposta també es dóna, en el mateix llibre, al capítol quatre (Za 4, 10). Allà apareixen set llums que són definides com “els set ulls del Senyor que inspeccionen el país”. Aquesta imatge tornarà a aparèixer posteriorment en l’*Apocalipsi*, on es presenta a Jesús en forma d’anyell degollat de set banyes i set ulls que: “Són els set esperits de Déu, enviats per tota la terra” (Ap 5, 6). Per tant la figura d’inspector que vigila no s’acaba mai de perdre.

³ Veg. Henry Ansgar Kelly, *Pobre Diabolo: Una biografia de Satanás*, Cap. 1.3, pàgs. 39-43, Global Rythm, Barcelona, 2011.

Com a última observació, en *Job* l'acusador és considerat com a fill de Déu, i fins i tot en algunes traduccions se l'anomena "àngel acusador", i els quatre genets de *Zacaries* 4 (que també vigilen el món) són també àngels. Això podria guardar relació amb Llucifer, ja que és l'àngel caigut i podríem estar assistint als moments en que encara tenia la seva estada en el cel abans que fos expulsat.

En conclusió, l'acusador de *Job* i *Zacaries* correspon a la imatge d'un "ull del rei" que es dedica a recórrer la terra, i notificar qualsevol comportament humà bo i dolent al quarter general del cel. Segons Henry Ansgar Kelly, si haguéssim de resumir la feina d'aquests prototips de dimonis seria de la següent manera: "Patrullar la terra, observar el comportament humà i verificar l'exercici de les virtuts per diferents medis. Amb el consentiment de dalt, poden prendre mesures preventives o punitives envers accions pecaminoses. Actuen com a fiscals en un tribunal i anuncien els veredictes contra els culpables".

Gravat de Gustave Doré, Visió dels quatre carros (Za 6, 1-8)

2.1.2. Evangelis

La següent aparició del diable ens porta al Nou Testament, on apareix en els quatre Evangelis: Mateu, Marc, Lluç i Joan. Aquest cop, Satanàs ha deixat l'estrada per a passar a ser "l'esperit temptador", una entitat que encarna el mal i el pecat (l'església ha intentat associar-lo sempre a la serp del paradís, encara que, de fet, en el Gènesi original no es menciona aquesta figura) i que es capaç d'introduir-se en els homes i fer-los cometre greus faltes.

Ens els quatre Evangelis analitzarem sobretot un episodi on Satanàs apareix de forma recurrent: les temptacions al desert. És tradició bíblica que el diable i en general els esperits malignes visquin allà.

PER QUÈ AQUESTS LLIBRES?

Perquè dintre de la Bíblia, els Evangelis són una part fonamental i perquè el fet que pertanyi al Nou Testament ja suposa un canvi en la visió anterior veterotestamentària.

AUTORS I OBRA

"Evangelium" ve del grec ευαγγέλιον, *evangelion*, que vol dir bona nova. Són un seguit de llibres que narren la vida de Jesús de Natzaret, la seva mort i resurrecció i el seu missatge. Constitueixen el nucli principal i fonamental de la fe en el cristianisme. Van ser tots originalment escrits en grec (hi ha teòrics que discerneixen, algun d'ells podria ser una traducció). Encara que d'evangelis se'n van escriure molts, només quatre van ser acceptats per l'església, els que són anomenats Evangelis canònics. La resta són considerats apòcrifs. Aquests quatre són els Evangelis segons Mateu, Marc, Lluç i Joan i són els que tractarem.

L'autoria dels quatre Evangelis ha estat llargament discutida. Encara que per norma general són atribuïts als seus respectius "autors", hi ha molts teòlegs i filòsofs que defensen teories contràries, com, per exemple, l'existència d'un cinquè evangeli anomenat Q, que seria la font d'on es van inspirar la resta. Però nosaltres ens centrarem en la versió oficial:

El que es creu que va ser el primer de tots va ser l'*Evangelium de Marc*, escrit per Sant Marc Evangelista aproximadament entre els anys 68 i 73. Aquest narra la història de Jesús des del seu ministeri i la preparació per part de Joan Baptista. Està format per setze capítols (és el més curt de tots) i destinat a un públic sobretot pagà, perquè aclareix costums jueus donant el seu equivalent en grec, apart de que es nota que Marc no era palestí. Ell no va ser un apòstol directe de Jesús, però el va escriure a partir de les ensenyances de Pere.

El següent seria l'*Evangelí de Mateu*, escrit per Mateu Leví, recaptador d'impostos i apòstol de Jesús, entre els anys 70 i 100. És l'Evangelí més llarg, amb vint-i-vuit capítols, ja que inclou des de la infància de Jesús a la seva resurrecció i també, el que es considera més adreçat als jueus; prova d'això, les moltes referències culturals semítiques que conté. Fa servir com a font l'*Evangelí de Marc* i *Q*. De tots els autors és qui té l'autoria més discutida, ja que de la manera que està explicat, sembla més aviat haver estat escrit per un autor basant-se en les fonts anomenades anteriorment que per un testimoni ocular.

L'*Evangelí de Lluc* també és anònim però se li atribueix al metge sirià Lluc, que també va escriure el llibre *Fets dels Apòstols*. No va conèixer personalment a Jesús, però va ser un gran amic de Sant Pau, i basant-se, també, en *Q*, l'*Evangelí de Marc* i recerques personals, va escriure'l als voltants dels anys 80 i 100. És l'Evangelí més pastoral, destinat a les comunitats cristianes i dona gran importància a la bondat de Jesús. Està format per vint-i-quatre capítols, comença amb una dedicatòria a Teòfil (personatge anònim a qui dedica totes les seves obres. Etimològicament, vol dir "amic de Déu"), passa per la infància i el ministeri i acaba amb la resurrecció de Crist.

L'*Evangelí de Joan* és el darrer dels Evangelis escrits, s'atribueix a l'apòstol Joan, encara que per la data d'escriptura és poc probable (la seva autoria), ja que va ser escrit entre els anys 90 i 110. En contraposició als altres tres evangelis (anomenats *sinòptics*, perquè es basen en les fonts de Marc i *Q*), és el que resulta més diferent i amb més contingut teològic. Es creu que va ser escrit amb la intenció de refermar i animar els cristians en les lluites amb els jueus que no eren partidaris de la nova religió. Fa molta èmfasi en els aspectes mítics i espirituals, donant molt de protagonisme a l'Esperit Sant i a Tomàs, el deixeble que en un principi no es creu la resurrecció de Jesús. Està format per vint-i-un capítols, començant directament pel ministeri de Jesús fins a la seva mort i ascensió als cels. Joan també és l'autor de les *Cartes de Joan* i l'*Apocalipsi* (tradicionalment).

2.1.2.1 *Evangelí de Marc*

En l'*Evangelí de Marc* la figura del diable no és gaire significativa. De fet, en el fragment que analitzarem a fons a Mateu i Lluc, les temptacions al desert, Marc ho anomena molt per sobre:

“Immediatament l'Esperit empenyé Jesús cap al desert. Hi va passar quaranta dies, temptat per Satanàs; s'estava entre els animals feréstecs, i els àngels el servien”.

Mc 1, 12-13

Tot i així, el diable torna a aparèixer en forma d'esperits endimoniats posseïdors que es troben en cossos de persones i als que Jesús fa fora. Aquests esperits els veurem posteriorment a Lluc amb més detall. No obstant, hi ha un fragment on apareix la figura de Beelzebul: els mestres de la Llei acusen de Jesús d'estar posseït per aquest dimoni i, amb el seu poder, fa fora els malignes dels cossos. Jesús refuta aquesta acusació amb la següent paràbola.

“Com pot ser que Satanàs tregui fora Satanàs? Si un reialme es divideix i lluita contra si mateix, no pot durar. I si una casa es divideix i lluita contra si mateixa, tampoc no durarà. Si és cert, doncs, que Satanàs s'ha aixecat contra si mateix i s'ha dividit, no pot durar: ha arribat la seva fi. Ningú no pot entrar a casa d'un que és fort i apoderar-se dels seus béns si abans no el lliga; tan sols així li podrà saquejar la casa”.

Mc 3, 20-30

Mitjançant cinc arguments principals (un per cada oració), Jesús aclareix que és impossible que ell sigui el dimoni perquè això significaria que el mateix dimoni estaria anul·lant les funcions dels altres dimonis i això és infactible. Si ell fos el diable, aquest estaria lluitant contra si mateix. És absurd. Per tant, podem llegir entre línies que el que en realitat diu Jesús és que, com que és evident que Satanàs no lluitarà contra si mateix, això vol dir que no està derrotat (ja que no es dividirà), i continua tant poderós com mai. I que tant de bo la situació canviés.

2.1.2.2 *Evangelí de Mateu*

El diable canvia d'aparença en Mateu. Passa a ser "el temptador", una funció que encara es conserva en l'actualitat.

1 Aleshores l'Esperit va conduir Jesús al desert perquè el diable el temptés. 2 Jesús dejunà quaranta dies i quaranta nits, i al final tenia fam. 3 El temptador se li acostà i li digué:

-Si ets Fill de Déu, digues que aquestes pedres es tornin pans.

4 Però ell li va respondre:

-L'Escriptura diu: *L'home no viu només de pa; viu de tota paraula que surt de la boca de Déu.*

5 Llavors el diable se l'enduu a la ciutat santa, el posa dalt de tot del temple 6 i li diu:

-Si ets Fill de Déu, tira't daltabaix. Diu l'Escriptura: *Donarà ordre als seus àngels, i et duran a les palmes de les mans perquè els teus peus no ensopeguin amb les pedres.*

7 Jesús li contestà:

-També diu l'Escriptura: *No temptis el Senyor, el teu Déu.*

8 Després el diable se l'enduu dalt d'una muntanya molt alta, li mostra tots els reialmes del món i la seva glòria 9 i li diu:

-Et donaré tot això si et prosternes i m'adores.

10 Li diu Jesús:

-Vés-te'n, Satanàs! Diu l'Escriptura: *Adora el Senyor, el teu Déu, dona culte a ell tot sol.*

11 Llavors el diable el va deixar, i vingueren uns àngels i el servien.

Mateu 4, 1-11, La Bíblia, BCI traducció interconfessional, Claret, Barcelona, 1966

El primer que podem observar és que el diable no es presenta. Aquest dona per fet que Jesús ja sap qui és. El verdader objectiu de Satanàs en aquest passatge no és temptar Jesús en si, sinó saber si és realment un fill de Déu. Segons H.A. Kelly, en moltes traduccions s'utilitza l'article "el" per denominar al diable, però en l'original s'utilitza l'indefinit "un", ja que així es demostra aquesta intenció. A la pregunta, per satisfer la seva fam, de si pot convertir les pedres en pans Jesús respon citant el *Deuteronomi*, argumentant que, en aquell moment, seguir la paraula de Déu és més important que satisfer les necessitats humanes. A més, la idea de transformar els

còdols en menjar no deixa de ser una idea satànica, ja que això eren coses que només s'atribuïen al diable en aquella època.

Seguidament passem a la segona temptació: se'n van a dalt del temple de la ciutat i allí, el diable cita el *Salm 91, 11-12*, cosa que demostra que sap textos bíblics. És a dir, Satanàs té una certa dosi de cultura. Aquest salm promet de forma molt optimista que Déu salvarà dels perills a tots els que creguin amb ell, però degut a la incredibilitat de les accions, es creu que només es refereix als fills del Senyor. Jesús respon a la petició del maligne utilitzant un altre fragment del *Deuteronomi*, dient que no podem permetre que el Pare ens salvi tan miraculosament i ens posi fora de perill així com així.

A la tercera i última temptació, el diable se l'endú a dalt d'una muntanya molt alta i des d'allà li promet tots els reialmes i poder absolut si l'adora. Això ja ens suggereix que Satanàs necessita adoració. Després, a l'anàlisi de Lluç parlarem d'aquest poder que té sobre els regnes de la terra.

Al capdavant, el que planteja Mateu és un debat bastant cavallerós entre Jesús i l'emperador del mal. Fixem-nos, per exemple, en el fet de que Jesús en cap moment l'anomena "maleït" o l'insulta com sol ser insultat o damnat. Aquest capítol és un diàleg entre aquests dos personatges discutint sobre les escriptures i la creença en Déu.

Destacar també dos fragments de l'*Evangelí de Mateu* on també apareix, si més no, el nom de Satanàs. El primer és quan Jesús anuncia la seva mort i resurrecció als deixebles i, Pere, al estar-hi en contra, rep una resposta bastant interessant de Crist:

"Des d'aleshores Jesús començà a explicar als deixebles que calia que anés a Jerusalem i que patís molt de part dels notables, els grans sacerdots i els mestres de la Llei, i que havia de ser mort i de ressuscitar el tercer dia.

Llavors Pere, prenent-lo a part, es posà a renyar-lo dient:

-Déu te'n guard, Senyor! A tu això no et passarà.

Però Jesús es girà i digué a Pere:

-Vés-te'n d'aquí, Satanàs! Em vols fer caure, perquè no veus les coses com Déu, sinó com els homes."

Mt 16, 21-23

El pobre Pere es queda parat de tal retret. El que vol dir Jesús amb aquesta afirmació, comparant el seu deixeble amb el maligne és simplement que no vol que sigui un obstacle per al seu camí cap a Jerusalem i la creu. Seria atrevit pensar que també ho podríem atribuir a una possessió efímera del dimoni en el cos de Simó, ja que no és el primer cop que passa, com veurem a Lluç amb Judes i, quan l'intenta temptar a Jesús perquè no s'enfronti al seu destí, aquest li respon que res pot anar en contra de la voluntat de Déu. Satanàs voldria fer-lo caure i evitar aquesta mort i resurrecció perquè sap que pot fer perillar el seu tron infernal que ara es manté intacte com veiem a Marc (veg. Mc, 3, 20-30).

L'altre fragment a destacar ja és dels capítols finals de l'Evangelí, on es resumeix com serà el judici final (veg. Apocalipsi).

“Després dirà als de la seva esquerra:

-Aparteu-vos de mi, maleïts, aneu al foc etern, preparat per al diable i els seus àngels.”

Mt 25, 41

Aquí es menciona altre cop el diable i el fet de que s'anomenin als seus àngels, el podem atribuir a que Mateu considera que el diable seria un sol ésser, que podríem adjudicar a la imatge de l'àngel caigut de Llucifer i els seus sequaços. El fet de que estiguin a la esquerra és perquè en l'antiguitat es considerava la part dreta del cos com el l'espai del bé i la part esquerra del cos com l'espai del mal. Per anar més lluny, en l'Edat Mitjana es creia que el diable vivia al nord, ja que com que les esglésies estaven orientades cap a l'est, la part sinistra quedava cap al septentrió.

En conclusió, a Mateu apareix un Satanàs sofisticat que es dedica a estudiar la naturalesa de Jesús com a fill de Déu, proposant-li diferents miracles i temptant-lo amb poder absolut.

Les temptacions de Crist, Botticelli. Observar la figura de Satanàs com a monjo errant i la seva posterior descoberta del cos que resulta ser una barreja de diferents bèsties.

2.1.2.3 Evangeli de Lluc

A Lluc, el dimoni segueix amb aquest imatge de “temptador” que comparteix amb Mateu. Torna a haver-hi l’episodi de les temptacions però una mica diferent.

1 Jesús, ple de l'Esperit Sant, se'n tornà del Jordà. L'Esperit el va conduir pel desert 2 durant quaranta dies, i era temptat pel diable. Aquells dies no va menjar res, i a la fi tenia fam. 3 El diable li digué:

-Si ets Fill de Déu, digues a aquesta pedra que es torni pa.

4 Però Jesús li va respondre:

-L'Escriptura diu: *L'home no viu només de pa.*

5 Després el diable se l'endugué enlaire, li va mostrar en un instant tots els reialmes del món 6 i li digué:

-Et donaré tota l'autoritat i la glòria d'aquests reialmes: me l'han confiada a mi, i jo la dono a qui vull. 7 Adora'm i tot serà teu.

8 Jesús li respongué:

-Diu l'Escriptura: *Adora el Senyor, el teu Déu, dóna culte a ell tot sol.*

9 Després el conduí a Jerusalem, el va posar dalt de tot del temple i li digué:

-Si ets Fill de Déu, tira't daltabaix. 10 Diu l'Escriptura: Donarà ordre als seus àngels de guardar-te. 11 I encara: Et duran a les palmes de les mans perquè els teus peus no ensopeguin amb les pedres.

12 Jesús li contestà:

--Diu l'Escriptura: *No temptis el Senyor, el teu Déu.*

13 Un cop el diable hagué esgotat tota mena de temptacions, s'allunyà d'ell fins al moment oportú.

Lluc 4, 1-13, La Bíblia, BCI traducció interconfessional, Claret, Barcelona, 1966

La primera variació apreciable és que s'ha alterat l'ordre de les temptacions. La promesa de la possessió dels regnes ha passat al segon lloc i el temple al l'últim.

La primera temptació, la dels pans, es pràcticament igual. La segona, en canvi, apart de l'ordre, mostra certes variacions. En primer lloc, no apareix la muntanya gegantina des d'on es veu tot el món, probablement, degut a la impossibilitat geogràfica. En segon lloc, Satanàs menciona que tots els regnes de la terra li han estat atribuïts i si Jesús l'adora, els hi donarà tots a ell. El fet de que siguin atorgats, només ens pot fer pensar en una cosa: que els hi ha donat Déu. Satanàs és el "vicari general de Déu a la Terra", un paper que ja representava a *Job*, perquè "venia de donar voltes per la Terra i recorre-la". Aquesta figura de superintendent s'ha repetit en altres llibres, com en Joan, on l'anomenen "Senyor d'aquest món" (en parlarem més endavant) o els Jubileus, apòcrifs.

Jack Miles⁴ fa una comparació amb un fragment del *Llibre de Jeremies* on parla Déu de forma semblant a la del rei infernal:

Amb gran força i amb braç poderós, jo he fet la terra, i els homes i animals que hi ha damunt d'ella. Ho he donat tot a qui m'ha semblat bé. Ara, doncs, jo poso tots aquests països en mans del meu servent Nabucodonosor, rei de Babilònia, i li dono com a súbdits fins i tot els animals feréstecs. Totes les nacions se li sotmetran, tant a ell com al seu fill i al fill del seu fill, fins que també a aquell país li arribi l'hora que el facin esclau nacions nombroses i grans reis.

Jr 27, 5-7

Si ens hi fixem, Jahvé i Satanàs diuen la mateixa oració: "ho donaré tot a qui em sembli bé". Això vol dir que en aquest moments el diable està en el punt àlgid, que té un poder gairebé igual al de Déu. Recordem el que deia Marc, el diable segueix sent tant poderós com mai. Tot i així la seva caiguda no trigarà a arribar.

Pel que fa a la tercera temptació, és igual a Mateu.

Abans d'acabar el capítol, però, l'oració diu: "S'allunyà d'ell fins al moment oportú". Això podria significar que Satanàs tornarà a temptar Jesús. Molts estudiosos creuen que el que vol dir és que

⁴ Jack Miles, *Christ: A Crisis in the Life of God*, pàg. 29, Knopf, 2001; extret del llibre de H.A. Kelly, *Pobre Diablo: Una biografia de Satanàs*, Global Rythm, Barcelona, 2011.

durant la resta de l'evangeli no tornarà a comparèixer de forma notable fins que posseeixi a Judes.

No obstant nosaltres destacarem un episodi on Satanàs només és mencionat, però és del tot fonamental. El Senyor designa setanta dos deixebles perquè vagin a fer missions pels pobles i a la tornada, li diuen a Jesús el següent:

“Els setanta-dos van tornar plens d'alegria i deien:

-Senyor, fins els dimonis se'ns sotmeten pel poder del teu nom.

Jesús els digué:

-Jo veia Satanàs que queia del cel com un llamp. Us he donat poder de trepitjar serps i escorpins i de vèncer tota la potència de l'enemic, i res no us farà mal. Però no us alegreu perquè els esperits se us sotmeten; alegreu-vos més aviat perquè els vostres noms estan inscrits en el cel.”

Lc 10, 17-20

Aquest és el primer cop que Lluç fa servir el nom de Satanàs per referir-se al diable. Una interpretació lògica seria associar la caiguda de Satanàs amb Llucifer, però segons H. A. Kelly, això seria incorrecte, ja que en aquell temps encara ningú havia realitzat aquesta associació i si l'evangelista ho hagués fet, hagués sigut increïble. Per tant s'havia de referir a una altra cosa. D'una banda la caiguda de Llucifer (veg. Is 14, 12) és el mite on ell era un àngel que va voler igualar el poder de Déu i per això va ser desterrat del cel i enviat a la terra (concretament, Déu el va agafar i el va llençar avall). D'altra banda, Joseph Fitzmyer considera que aquesta caiguda de Satanàs és un vaticini de la seva pèrdua de poder. Abans havia tingut a les seves mans tots els reialmes de la Terra, però ara els perdrà (en referència a la segona temptació) i el fet de que sigui “com un llamp”, es refereix a que serà imminent. Això ho argumenta mitjançant l'ús del temps verbal en el fragment: s'utilitza el passat per parlar del futur, un recurs que s'anomena “passat profètic” i que també s'utilitza per exemple, en l'*Apocalipsi* de Joan, ja que relata els fets després d'haver-los viscut però representa que passaran en un avenir.

Ara, ens enfocarem en una visió del diable diferent: Lluç és el primer i l'únic que es refereix als dimonis com malalties. Això ho demostrarem mitjançant un fragment on Jesús cura a una dona malalta d'artritis:

“Un dissabte, Jesús ensenyava en una de les sinagogues. Hi havia allà una dona que des de feia divuit anys tenia una malaltia produïda per un esperit. Anava tota encorbada i no es podia redreçar per res.”

Lc 13, 10-11

Després de fer-li fora l'esperit, el cap de la sinagoga es queixa a la gent de que ha curat en dissabte i ell els hi contesta:

“-Hipòcrites! ¿No és veritat que també en dissabte tots deslligau el bou i l'ase de l'estable i els porteu a l'abeurador? 16 ¿No calia, doncs, precisament en dissabte, deslligar aquesta filla d'Abraham que Satanàs tenia subjectada des de feia divuit anys?”

Lc 13, 15-16

L'esperit maligne seria doncs el dimoni, i per si no queda clar Jesús encara ho refuta dient que el mateix Satanàs estava dintre el cos de la dona, tenint-la presonera tot aquest temps. Això ho podem comparar amb els dimonis posseïdors de Marc i, no és que aquest utilitzi també el concepte dimoni-infermetat, però si aproxima. Aquests mateixos esperits també els podem veure en la curació de la febre de la sogre de Pere (veg. Lc 4, 39) o amb la guarició d'un leprós (veg. Lc 5, 13).

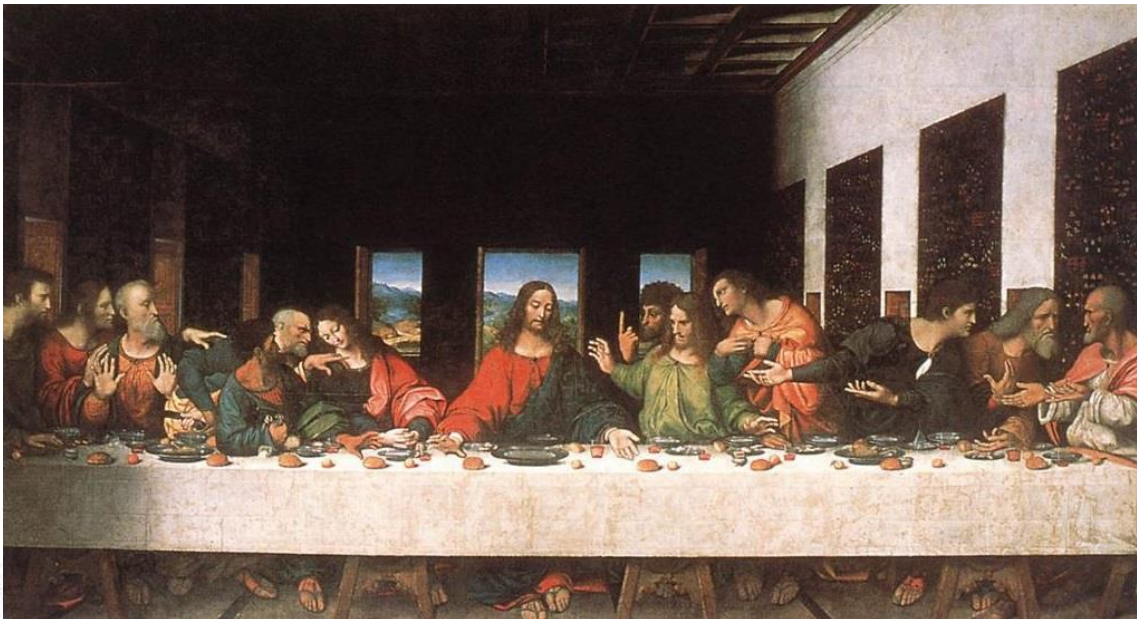
Per acabar, una última faceta del diable en Lluç. Segons el seu evangeli, Judes va traïr a Jesús perquè “Satanàs va entrar dintre seu”. Podria ser aquest el moment oportú que mencionem a les temptacions? O podria ser un sentit figurat de dir que Judes va sucumbir a la temptació de vendre al seu mestre a canvi de diners? Independentment d'aquesta resposta, el que sí que podem afirmar és que aquest cas de possessió és diferent al dels esperits portadors de malalties. És una temptació directa a una persona humana, fet que demostra que el maligne encara té poder sobre la Terra. Sense anar més lluny, en el Sant Sopar, quan Jesús revela que sap que un d'ells el traïrà tots els deixebles es posen a especular sobre qui podria ser. Per aclarir-ho, selecciona a Pere i li diu el següent:

“Simó, Simó, mira que Satanàs us ha reclamat per sacsejar-vos com es garbella el blat, però jo he pregat per tu, perquè no defalleixi la teva fe. I tu, quan t'hauràs penedit, enforteix els teus germans.”

Lc 22, 31-32

El que està passant és inaudit. Resulta que no només el diable ha intentat temptar Judes, sinó que ho ha intentat amb tots els apòstols. Pere, evidentment, contesta que això no passarà mai, però tots sabem com continua la història, amb les tres negacions abans que canti el gall. Aquí podem trobar certa similitud amb *Zacaries*. Pere seria Jeixua, que està sent acusat (és a dir, el diable l'ha temptat perquè obri mal i després l'acusa de fer-lo per castigar-lo), però Jesús, de la mateixa manera que Jahvé (ja que ell perdona a Pere abans de que pequi, és a dir el negui tres vegades, refusa l'acusació), nega l'acusació i fa callar el diable, perquè el perdona pel que ha fet (en aquest cas farà). El diable per tant només aconsegueix temptar a Judes i Pere (que serà perdonat) i no pot amb la resta de deixebles.

En definitiva, Lluc torna a presentar un diable temptador, que tempta al desert i al cor dels homes. Hem d'entendre que en aquella època, el concepte maldat humana encara no s'havia formulat, és a dir, el diable era el culpable de les males accions, com passa aquí, que Judes no vol trair Jesús, ho fa Satanàs, perquè sap que el seu regne perilla i intenta evitar-ho com sigui. Més aviat, en aquest Evangeli, el dimoni és una mena d'esperit capaç d'introduir-se en l'ànima humana i fer-la anar per on ell vol.

El Sant Sopar, Leonardo da Vinci

2.1.2.4 Evangeli de Joan

Acabem els Evangelis amb l'últim d'aquests, el de Joan. En el seu Evangeli, el diable té un paper més aviat nul, només apareix tres vegades.

La primera és en forma de "dimoni traïdor".

44 El vostre pare és el diable, i vosaltres voleu complir els seus desigs. Des del principi era un assassí, i no es va mantenir en la veritat, perquè en ell no hi ha ni rastre de veritat. Quan menteix, parla amb propietat, perquè és mentider i pare de la mentida.

Joan 8, 44, La Bíblia, BCI traducció interconfessional, Claret, Barcelona, 1966

El context és el següent: uns jueus repliquen a Jesús dient-li que el seu únic pare és Abraham i, ell contesta que ja que de fet, volen matar-lo, com a bons fills del gran patriarca, haurien d'escoltar-lo. Els jueus tornen a replicar aquest cop dient que són fills de Déu, i Crist els hi diu que, no, que en realitat el seu pare és el diable, un mentider homicida. Aquest terme d'homicida ja és usat bastant en altres escrits, sobretot per dues raons:

- La serp de l'Edèn va fer menjar a Eva el fruit, aquesta a Adam i van tenir una "pena de mort" (és a dir, van haver de fugir del paradís).
- L'associació entre Caïn i el diable. Caïn seria fill del diable, i al matar el germà Abel, es converteix en assassí, per tant, el pare també ho és.

Alguns experts consideren que Joan es podria referir a la primera aparició del diable en el *Llibre de Job*, ja que aquest és mentider, perquè dubta de la fidelitat de Job (això es una veritat absoluta), i homicida, perquè li mata tota la família.

La segon és en Judes, de manera similar a *Lluc*.

"Mentre sopaven, quan el diable ja havia posat en el cor de Judes, fill de Simó Iscariot, la resolució de traïr-lo"

Jn 13, 2

El diable torna a entrar en escena, temptant un altre cop a Judes perquè pequi i traeixi Jesús. S'expressa d'aquesta manera, el Satanàs torna a ser un esperit que s'infiltra en el cor de les persones. Poc després veiem un altre cas:

“Llavors suca el pa i el dóna a Judes, fill de Simó Iscariot. 27 En aquell moment, darrere el tros de pa, Satanàs va entrar dintre d'ell”

Jn 13, 27

Aquí veiem que dos cops passa el mateix. Tanmateix, H. A. Kelly no està d'acord, ell considera que la primera és la preparació d'aquest pla diabòlic, i la segona és l'execució. Es pot interpretar de diferents formes.

Finalment hi ha un altre fragment on la presència del diable es posa de manifest, però és anterior al Sant Sopar, quant es trien els deixebles.

“Jesús els digué:

-¿No us vaig escollir tots dotze? I un de vosaltres és un diable!

Es referia a Judes, fill de Simó Iscariot. Era ell, un dels Dotze, qui l'havia de traïr.”

Jn 6, 70-71

Aquí ja veiem la capacitat de Crist de caçar al diable i preveure els esdeveniments. Pel que sembla, encara que té molt de poder, la voluntat i el sabers divins sempre s'imposen.

La tercera, doncs, seria més aviat una referència, que no pas una aparició. Hi ha tres moments de la vida de Jesús, que Joan relaciona amb una de les tres temptacions al desert de Mateu i Lluc. Són les següents:

- Després d'haver multiplicat els pans a la muntanya, la gent el volia fer rei (veg. Jn 6, 1-15). Això faria referència a la temptació de tenir tots els reialmes del món que li promet Satanàs.
- Al dia següent la gent ve a demanar-li més pa i ell els hi contesta: “Però no us heu d'afanyar tant per l'aliment que es fa malbé, sinó pel que dura i dóna vida eterna.” (Veg. Jn 6, 26-27). Aquesta és una referència a la temptació de convertir els pans en pedres, ja que aquesta dóna la oportunitat d'aconseguir alimenta fàcilment; la gent en vol més, però, Jesús els hi diu que hi ha un altre tipus d'aliment que no és el material: “L'home no viu només de pa.” (Lc 4, 4).
- Els enemics de Jesús li diuen que vagi a Jerusalem a fer públics els seus miracles, però ell s'hi nega, perquè ja sap que allà el mataran (veg. Jn 7, 1-9). Això correspondria a la

temptació de posar la seva vida en perill al saltar del temple, perquè els opositors el desafiaven a ser salvat per els seus miracles i Jesús s'hi nega al no voler abusar-ne.

Finalment, dir només que tot i que en l'Evangelí de Joan Satanàs no destaca gaire, si que se'ns ofereixen visions diferents. Ara bé, aquest autor ens sorprendrà molt més quan llegim la següent obra bíblica a tractar: *l'Apocalipsi*.

2.1.3 Apocalipsi

Hi arribem a la última parta d'aquest primer i extens comentari el qual, l'acabem de la mateixa manera que acaba la Bíblia: amb l'*Apocalipsi*.

PER QUÈ AQUEST LLIBRE?

Perquè l'Apocalipsi és la última aparició del diable en la obra, la conclusió de tot el seu treball dut a terme en les altres parts. A més, és imprescindible en qualsevol estudi d'aquesta temàtica.

AUTOR I OBRA

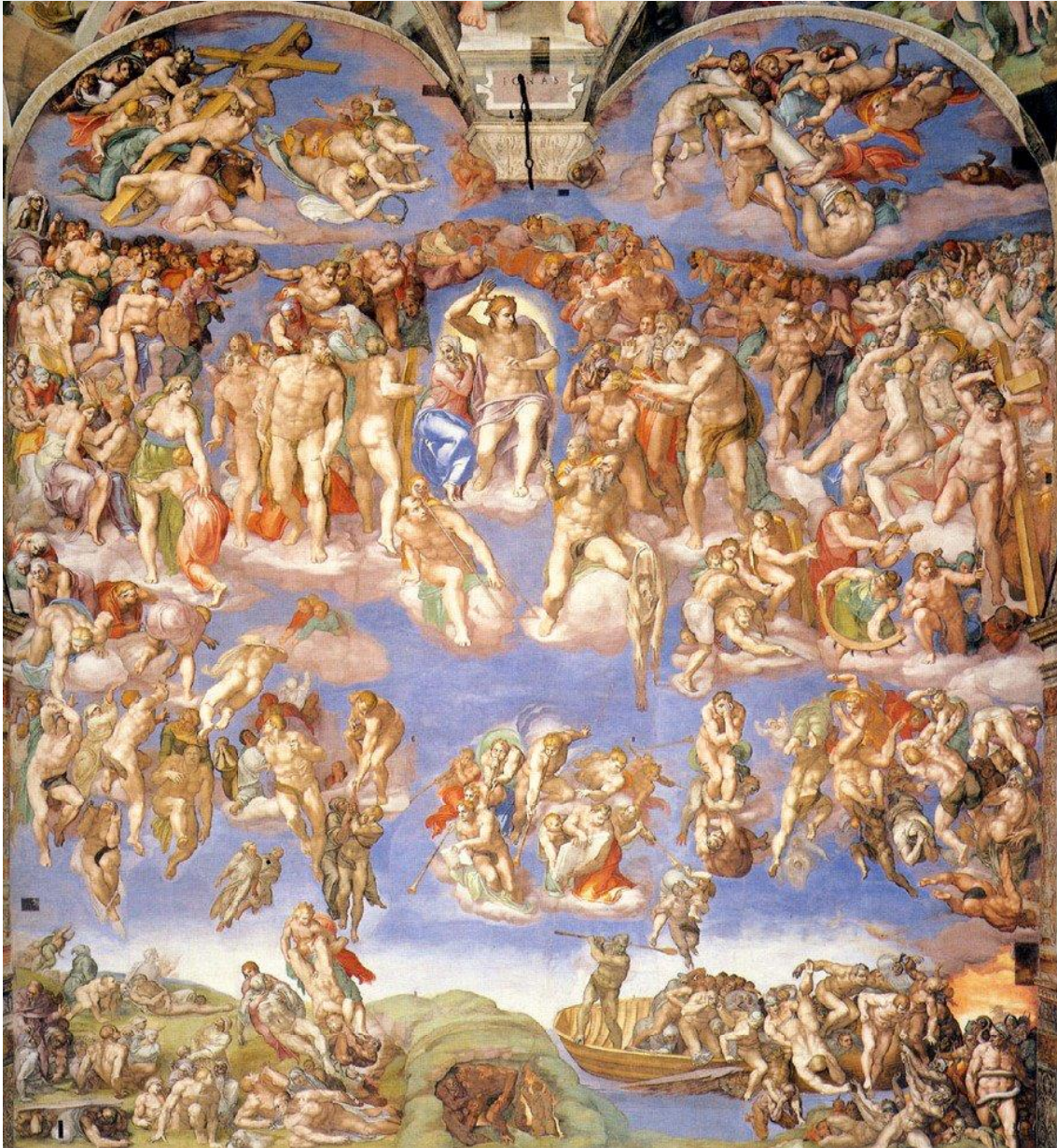
L'autoria de l'*Apocalipsi* s'atribueix a Joan, tot i que es defensa que no és el mateix Joan que Joan Evangelista. De fet, tampoc està clar del tot qui el va escriure, ja que hi ha diverses teories que proposen autors com un deixeble de Joan l'Apòstol, un personatge anomenat Cerint⁵ o, directament, diversos autors. Del que sí que se'n té constància és que l'autor havia de ser un profeta cristià o jueu. En aquesta treball, jo consideraré a Joan Evangelista com autor de l'*Apocalipsi*, degut a que tampoc s'ha demostrat el contrari empíricament.

L'*Apocalipsi*, o *Llibre de les Revelacions*, és l'últim llibre de la Bíblia i narra el dia del judici final i la fi del món, tot de forma profètica (es considera l'únic llibre enterament profètic dintre l'obra bíblica). Es calcula que va ser escrit l'any 95, durant el regnat de l'emperador romà Domicià i quan les persecucions de cristians i la seva oposició a l'imperi eren freqüents, de fet, aquesta és una de les raons per les quals es va redactar el llibre. El mot "apocalipsi" significa "revelació" en grec, això es refereix a que el llibre intenta desvelar quins són els plans de Déu i la seva execució a l'últim dia.

S'han proposat diverses estructures, jo em decanto per la de la meva edició de la Bíblia, on es duu a terme mitjançant cinc septenaris. Oficialment té vint-i-dos capítols.

El llibre té un alt contingut simbòlic (el que més en tota la obra) i de fet, està escrit amb un rerefons que denuncia les persecucions i la tirania impostes per l'imperi romà. També conté moltes referències a l'Antic Testament, en especial en els llibres de l'*Èxode*, *Ezequiel* i *Daniel*.

⁵ Aquesta teoria es basa en un llibre d'Hipòlit de Roma, un dels primer escriptors cristians posteriors als apòstols, en que, en la seva obra *Contra Gaium* menciona un tal Gai que atribueix el llibre a Cerint.

Judici Final, Miquel Àngel

COMENTARI

3 També aparegué al cel un altre senyal prodigiós: un gran drac roig que tenia set caps i deu banyes. Als set caps hi duia set diademes, 4 i la seva cua va arrossegar la tercera part de les estrelles del cel i les llançà a la terra.

[...]

7 Aleshores va esclatar una batalla al cel: Miquel i els seus àngels combatien contra el drac. El drac també lluitava juntament amb els seus àngels, 8 però no va poder guanyar, i perderen el lloc que ocupaven al cel. 9 El gran drac, la serp antiga, l'anomenat diable i Satanàs, el qui enganya el món sencer, va ser llançat a la terra, i també els seus àngels hi foren llançats amb ell. 10 Llavors vaig sentir al cel una veu forta que proclamava:

-Ara és l'hora de la salvació, del poder i del regnat del nostre Déu, i el seu Messies ja governa, perquè l'acusador dels nostres germans, el qui els acusava nit i dia davant el nostre Déu, ha estat expulsat. 11 Ells l'han vençut per la sang de l'Anyell i pel testimoniatge del seu martiri, ja que no van estimar tant la vida que els fes por la mort. 12 Alegreu-vos-en, cel i tots els qui hi habiteu! Ai de la terra i del mar, perquè ha baixat cap a vosaltres el diable, ple de fúria, sabent que el temps se li acaba!

Apocalipsi 12,3-4/7-12, La Bíblia, BCI traducció interconfessional, Claret, Barcelona, 1966

La Verge com la Dona de l'Apocalipsi, Peter Paul Rubens

La última aparició del diable al text bíblic és en forma de drac. Abans, però, hem de tenir en compte que la concepció de “drac” que tenim actualment difereix força de la d’antany. En temps antics, la idea s’associava a una serp gegant. Aquesta va anar evolucionant gràcies als pintors “originals” que cada cop li incloïen més elements al cos sinuós, ja fossin ales, potes o crestes d’escates punxegudes, fins que se’ls hi van obrir els ulls i van adonar-se que les serps reals no eren pas així. Conseqüentment es va inventar el concepte pròpiament anomenat “drac”. Per tant, quan ens imaginem al drac de l’*Apocalipsi*, en teoria (tot i que considero que cadascú té dret a imaginar-se’l de la forma que

Drac amb Set Caps, Albrecht Dürer

trobi més adient), hem de visualitzar una serp colossal roja amb set testes i deu banyes, de les quals, set coronades. Però això només és un petit apunt en el nostre treball.

Com s’esmenta en el mateix fragment (veg. Ver. 9), Satanàs és aquest drac. Aquesta idea de bèstia ja apareix al *Llibre de Daniel* (llibre en el qual es basa molt l’*Apocalipsi*), concretament en el capítol set, on apareixen els quatre bèsties que simbolitzen els quatre imperis que s’aixecaran en un avenir.

“Durant la nit he tingut una visió: els quatre vents del cel avalotaven el gran mar, 3 i del mar en sortien quatre bèsties monstruoses, cada una diferent de les altres. 4 La primera semblava un lleó amb ales d’àguila. Mentre jo la contemplava li van arrencar les ales, la van aixecar de terra, la van posar dreta com un home, sobre dos peus, i li van donar un enteniment humà. 5 La va seguir una segona bèstia semblant a un ós; l’havien posada dreta sobre un costat, tenia entre les dents tres costelles, i li deien: “Vés, atipa’t de carn.” 6 Després d’aquesta, vaig veure una altra bèstia semblant a una pantera amb quatre ales a l’esquena. Tenia quatre caps, i li van donar poder. 7 Després d’ella, tot mirant aquella visió nocturna, vaig veure una quarta bèstia terrible, espantosa i extraordinàriament forta. Tenia unes grans dents d’acer, devorava i triturava, i amb les potes trepitjava les sobralles. Era diferent de totes les anteriors. Tenia deu banyes. 8 Mentre les mirava, vaig veure que, entre les deu, sorgia una banya més petita, que en va arrencar tres

de les altres. Aquella nova banya tenia ulls com els ulls humans i una boca que parlava amb insolència.”

Dn 7, 2-8

Però tot i així, tampoc s'esmenta clarament a un drac, encara que la última bèstia comparteix les deu banyes. Aquesta ideació podria estar més inspirada en el *Leviatan*, a causa de que en moltes traduccions gregues, s'al·ludeix el nom “Leviatan” i s'utilitza “drac”. I ja de per sí, a la *Bíblia* el Leviatan s'associa a Satanàs, i la quimera ja apareix al *Llibre de Job*, on se'n fa una descripció molt acurada (veg. Jb 40, 25-32/41,1-24).

El fet d'interpretar al Leviatan com Satanàs es podria basar en que, ja que el monstre es dedica a devorar-ho tot, podria significar que “devora l'obra de Déu”, per tant, és la seva antítesis, ergo, Satanàs.

Destrucció del Leviatan, gravat de Gustave Doré

Seguim endavant. El drac, amb un senzill cop de cua s'emporta un terç de les estrelles del firmament. Això és una al·lusió a la quarta trompeta (veg. Ap 8, 12). Seguidament comença una batalla entre ell i l'àngel Miquel. Segons H. A. Kelly, com que el diable té un exèrcit d'àngels al seu comandament, ell hauria d'assolir una forma antropomòrfica per dur a terme aquesta batalla. Aquest exèrcit d'àngels podria interpretar-se de dues formes diferents: la primera, que representen la resta de dimonis que formen el seguici de Satanàs, el que pròpiament diríem esperits malignes, i “dimonis en general”. Aquests dimonis al·ludirien als àngels caiguts, seguint la història de Llucifer (tot i que després veurem que en pensa l'*Apocalipsi* d'aquest fet). La segona seria prenent per cas que Satanàs encara conserva la seva posició d'àngel acusador, i com a tal, té àngels que li són fidels i que obeeixen totes les seves ordres independentment de quines siguin. Aquesta segona la veiem demostrada en el verset 9, en que directament s'anomena a Satanàs, “acusador”. Tornem al principi de *Job* i *Zacaries* i això significa que el maligne ha conservat la seva feina des d'un bon principi i ara, recordem que estem en el judici final, es disposa a exercir-la per últim cop de forma definitiva i amb el propòsit de declarar culpables tots els “germans”. Ho podríem veure com la figura d'un déu que ha vist tots els errors

comesos per la gent i no els perdona, al contrari que Déu, que, encara que el seu objectiu es castigar els pecadors, està disposat a perdonar i salvar els que considera dignes. I es per aquesta raó que se'ns el fa aparèixer com un ésser malèfic, perquè va en contra dels designis divins. És a dir, la clau seria imaginar-nos una història en que Satanàs i Déu són dues divinitats que observen el món i els seus pobladors: els homes. Aquests homes cometem errors. Satanàs no els vol perdonar, i per tant considera que se'ls ha de destruir a tots per evitar possibles mals futurs. Déu en un principi hi està d'acord, però s'adona de que no tots els humans són culpables, n'hi ha una part que són justos i segueixen la recta via (aquests serien els cristians), i com que ell està per sobre, decideix fer fora al seu company. Aquest, vençut, promet venjar-se i baixa a la terra per posar la humanitat en contra de Jahvé (això ho veurem posteriorment en les tres bèsties). El drac és vençut per l'exèrcit de Miquel i aquesta victòria esdevé de dues maneres:

- Una guerra entre ell i l'arcàngel, on ha resultat perdedor.
- Un judici (veg. Ver. 11), en el qual els càrrecs presentats per ell es refuten amb dues proves: la sang de l'Anyell, que simbolitza el Crist crucificat i la primer victòria i, els testimoniatge dels acusats, que resulten ser bons cristians, que simbolitzaria la segona victòria i la derrota definitiva del fiscal.

A més, aquesta derrota i caiguda, refuta totalment la caiguda de Llucifer i el mite en sí. Un cop derrotat, el diable és llençat a la terra i se'n va vora el mar.

“Aleshores vaig veure pujar del mar una bèstia que tenia deu banyes i set caps, amb deu diademes a les banyes i noms blasfems a cada cap. 2 La bèstia que vaig veure semblava una pantera; tenia potes d'ós i boca de lleó. El drac li va donar la seva força, el seu tron i un gran poder. 3 Un dels seus caps estava com ferit mortalment, però la ferida mortal va ser curada. Llavors la terra entera, meravellada, va seguir la bèstia. 4 Tothom adorava el drac pel poder que havia donat a la bèstia, i adorava també la bèstia, exclamant:

-Qui es pot comparar a la bèstia? Qui pot combatre contra ella?

[...]

11 Després vaig veure pujar de la terra una altra bèstia, que tenia dues banyes com un anyell, però parlava com un drac. 12 Aquesta bèstia exerceix tot el poder de la primera en presència d'ella i procura que el món i els qui l'habiten adorin la bèstia que havia estat curada de la seva ferida mortal. 13 Obra grans prodigis, fins a fer ploure a la terra foc del cel en presència de tothom; 14 enganya els habitants de la terra amb aquests prodigis que li ha estat permès de fer

davant la bèstia, i els convenç que dediquin una estàtua a la bèstia que tenia la ferida mortal, però que ha sobreviscut. 15 També li han concedit de donar vida a l'estàtua de la bèstia, perquè fins i tot parli, i li han permès que pugui condemnar a mort els qui no adoren l'estàtua. 16 I a tots, petits i grans, rics i pobres, esclaus i lliures, els fa portar a la mà dreta o al front un encuny, 17 perquè ningú no pugui comprar ni vendre si no porta l'encuny, és a dir, el nom de la bèstia o la xifra del seu nom. 18 Aquí cal la saviesa! Qui sigui intel·ligent, que calculi la xifra de la bèstia, que és una xifra referida a una persona: sis-cents seixanta-sis.”

Ap 13, 1-18

Aquí apareixen les altres dues bèsties apocalíptiques. La primera, amb cos de pantera, l'anomenarem “bèstia”, representa l'Imperi Romà, com a representació principal del paganisme i, enemic del cristianisme. La segona, semblant a l'anyell, és el fals profeta, una entitat que es dedica a enganyar als homes mitjançant grans obres per fer-los creure en la bèstia, dotada d'immens poder per part del drac. Aquest trio diabòlic conforma una mena de “anti-santíssima trinitat”, el drac sent “l'anti-pare”, perquè és l'antítesi de Déu; la bèstia, “l'anti-fill”, perquè és una figura que tothom adora (Jesús no volia adoració, mai es presenta com un ésser poderós) i ha estat dotada de poder pel drac, el seu “pare”; i el fals profeta com a “anti-esperit sant”, perquè l'esperit representa la fe, i aquesta inculca una falsa fe. La bèstia té un cap ferit que miraculosament es regenera. Això és una al·lusió a Crist, ja que en tot l'*Apocalipsi* se'l representa com a anyell degollat, de la mateixa manera que la bèstia també té un cap degollat. La bèstia és l'antítesi del Messies. A més, l'oració: “Qui es pot comparar a la bèstia?”, és una paròdia al nom de Miquel, ja que aquest significa: “comparable a Déu”. I el fals profeta té dues banyes com l'anyell, és a dir, Crist, però parla com un drac, Satanàs. Aquí també es revela el famós número de la bèstia: el sis-cents seixanta-sis. Hi ha moltes interpretacions sobre aquest nombre; jo n'anomenaré algunes:

- La xifra representa a l'emperador Neró, reencarnat en l'emperador d'aquell moment, Domicià. Utilitzant la guematria (associar cada lletra de l'alfabet a un nombre), la suma en lletres hebrees de “*Neró César*”, equivaldria a aquesta quantitat.
- En visions cristianes, el nombre nou-cents noranta nou, 999, representa a Déu, ja que són tres nous, que són tres tresos (3 per 3), i el tres és el símbol de la Trinitat. Per tant, el 666 seria el 999 invertit, com molts símbols de Satanàs (triangle invertit, creu invertida).

- Visions protestants ho associen amb el Papa, ja que un dels seus títols, “Vicari fill de Déu”, *Vicarius filii Dei*, traduït a nombres romans, equivaldria a 666.

V	I	C	A	R	I	V	S	F	I	L	I	I	D	E	I	TOTAL
5	1	100	0	0	1	5	0	0	1	50	1	1	500	0	1	666

Font:wikipedia.org

- En tot l'*Apocalipsi*, el número set apareix recurrentment. Aquesta xifra, sagrada, representa la perfecció, per tant, el número perfecte és el set-cents setanta-set, 777. El 666 és, llavors, la imperfecció absoluta.
- Com a curiositat: si atribuïm a cada lletra de l'alfabet un número a partir de 100 (A=100, B=101, C=102, etc.), si sumem les lletres de la paraula “Hitler”, suma sis-cents seixanta-sis (107+108+119+111+104+117=666).

Després de l'actuació d'aquests tres, els homes restants adoren al fals ídol de la bèstia (Imperi Romà) i Déu decideix enviar a un guerrer a l'om d'un cavall blanc i un exèrcit immens perquè acabi amb aquestes heretgies. La bèstia i el fals profeta seran capturats i llançats a un estany de foc i sofre, per sofrir el pitjor turment. El drac, serà encadenat durant mil anys, i quant aquest temps hagi passat, serà alliberat, tornarà a reunir els seus exèrcits i atacarà la ciutat santa. Però serà derrotat definitivament i llançat a l'estany de foc i sofre en companyia dels altres dos, on seran turmentats per *saecula saeculorum*.

Caiguda dels Àngels Rebels, Pieter Brueghel el Vell

En conclusió, el Satanàs dragonat de l'*Apocalipsi* és la representació final de l'acusador. S'ha extralimitat amb els seus deures i ha acabat condemnat i derrotat un cop més, quedant-se sense un lloc al cel. En tota la *Bíblia* hem pogut comprovar com s'ha arribat a associar a aquest personatge de diferents formes (temptador, investigador, etc.), però puc afirmar que la més utilitzada ha estat la del fiscal. Acabem com hem començat. És veritat que apart d'aquesta figura, també ha sortit el mite de l'àngel caigut Lucifer. El que podem ultimar és que al ser una obra tant gran, s'acaben manifestant moltes visions disperses, i no totes corresponen les unes amb les altres. N'hi ha alguna que sigui millor que les altres? Per descomptat que no. Totes són visions diferents i aquesta diferència ho fa tant interessant, per poder saber com arriba a ser d'increïble la imaginació humana i de quantes maneres diverses podem definir el mal. Però estem només al principi de l'estudi, i encara queda molt més, o sigui que no faré conclusions precipitades.

El que és clar és que el dimoni continuarà el seus dies en un estany de foc i sofre. I ves per on, resulta que recorda molt a la idea que tenim de l'infern. Aquest infern i l'hàbitat del diable el veurem més a fons en la nostra següent obra dantesca.

Visió de l'Apocalipsi, El Greco

2.2 UNA NOVA VISIÓ: DANTE I EL LLUCIFER ATRAPAT EN EL GEL

Infern, Divina Comèdia, Dante Alighieri

A mitjans del segle XIII apareix en la història de la literatura universal Dante Alighieri, poeta florentí, que fou el primer en crear una geografia detallada i classificada de la casa del diable: l'Infern. Aquesta nova visió esta inclosa dintre la seva gran i més important obra, la *Divina Comèdia*.

Posem-nos en context: venim d'una Alta Edat Mitjana i d'una visió de la vida molt més optimista, gràcies a que la fi del món no ha succeït a l'any 1000. És a dir, la gent creia que quan arribés aquesta fatídica data s'acabaria l'existència ("era l'any que feia mil, quina xifra, quin horror!") i atès que això no ha passat i que hi ha hagut un període de bones collites i prosperitat, en general, la mentalitat basada en la por al pecat (perquè l'església ja s'havia encarregat de deixar clar que els pecadors no tindrien lloc al cel) i a l'autoritat feudal s'ha començat a abandonar. Les noves ciutats i la creació de les universitats han originat una visió més laica de la religió i la creació de les primeres heretgies, alhora que també una nova perspectiva sobre el bé i el mal: el diable ha deixat de ser un ésser desgraciat i ridícul que fa malifetes (l'antítesi del monjo) per passar a ser l'antítesi de Déu, un rei infernal monstruós i aterrador, assegut al seu tron a punt per castigar els pecadors. Alhora, això també ha reforçat la imatge de Déu, que es veu com un Pare salvador al qual la gent aspira a reunir-s'hi un cop morta per evitar l'altre horrorós destí. La gent té por al diable. Aquesta por, a més s'accentuarà a partir del segle XIV, gràcies, en part, a la obra de Dante i a la Santa Inquisició, que ho aprofitarà per obligar la gent a confessar-se i, alhora, augmentar l'obediència religiosa i el poder de l'Església/Estat. Però d'això en parlarem més endavant. A aquesta nova visió infernal també se li afegeix la teoria de la creació: Déu ha creat el món immaterial, l'ànima, l'esperit, els pensaments, allò al que ha d'aspirar qualsevol mortal i el diable les coses materials, els diners, tot allò que fem servir els humans i que no necessitem per anar al Paradís.

La *Divina Comèdia*, doncs, és la guia que serveix per mostrar com de malament ho passaran els que no siguin cristians i de que podran gaudir els que segueixin "al peu de la lletra" la paraula de Déu. I ensems, un compendi de tota la cultura del Món Clàssic i l'Edat Mitjana, utilitzats per exposar totes les crítiques de l'autor sobre la societat florentina cada cop més corrupte.

PER QUÈ AQUESTA OBRA?

Perquè, com ja em esmentat abans, és el primer cop que es crea una geografia tant detallada de l'Infern. Apart de ser una obra fonamental en l'anàlisi de la història del diable, és una obra cabdal per entendre la transició del pensament medieval al renaixentista.

AUTOR I OBRA

Dante Alighieri (Florència, 29 de Maig de 1265 – Ràvena, 14 de setembre de 1321) va ser un poeta italià. Nascut a Florència, i fill de güelfs blancs, va estudiar poesia toscana, llatí i provençal i va ser deixeble de Brunet Llatí (que apareix al setè cercle, veg. *Inf. XV, 22-124*). Als dotze anys és promès amb Gemma, amb la qual es casaria posteriorment i li donaria quatre fills. Als nou anys, independentment d'això, es va enamorar “a primera vista” de Beatriu Portinari, a la qual va seguir veient intercanviant salutacions pel carrer. Ella va ser el gran amor de Dante i la model de la *Dona Angellicata* en la creació de *Il Dolce Stilo Nuovo*. Beatriu es va casar i va morir en un part als vint-i-tres anys; Dante, al saber-ho, es va entregar als plaers de la carn fins que va començar a escriure. Paral·lelament, Dante també es va implicar molt en la política de Florència, unint-se als güelfs blancs i, al 1300, fou designat ambaixador. Això el va dur amb un audiència amb el papa Bonifaci VIII, que planejava un invasió a la ciutat i, aprofitant que Dante era a Roma, va envair-la, reprimint una gran part dels güelfs blancs. Dante va ser condemnat a l'exili perpetu, cosa que va ser un gran cop per a ell, i es va refugiar a Verona. Des d'allà es va dedicar a la venjança escrivint cartes a prínceps i reis per incitar a la destrucció dels güelfs negres. Tot i així, no va aconseguir mai tornar a la seva ciutat i va morir al 1321, amb cinquanta-sis anys, de tornada d'una missió diplomàtica, a Ràvena. Va ser enterrat allà i al 1829 es va construir a Florència una tomba per a ell on hi ha escrit: “Honreu al més alt poeta”.

Dante Alighieri, per Sandro Botticelli

Dante va ser el creador de *Il Dolce Stilo Nuovo*, juntament amb Guido Guinizelli i Guido Cavalcanti (del qual era molt amic). Entre les seves obres destaquen, la seva *opera prima*, *Vita Nuova*, que consisteix en trenta sonets que relaten la seva relació amb Beatriu, *De vulgari eloquentia*, un assaig i, evidentment, la *Divina Comèdia*. El seu estil està caracteritzat per una continua recerca de la fe, amb una mirada filosòfica i teològica, una gran implicació política, com es demostra a l'obra, l'antropocentrisme, i un profund amor i coneixement dels clàssics (el seu guia per l'Infern es Virgili).

La *Divina Comèdia*, anomenada en un principi *Comèdia* (el nom de "*Divina*" el va posar Boccaccio), és un gran poema separat en tres parts, i cada una d'aquestes parts en trenta-tres cants, que narra el viatge que fa Dante per l'Infern, el Purgatori i el Paradís. Cadascuna d'aquesta zones està dividida en nou parts: els nou cercles de l'Infern, el set pecats capitals més els rius Lethe i Eunoë del Purgatori, i els nou cels del Paradís. El poema està format per tercets hendecasíl·labs. A l'obra van apareixent diferents personatges històrics (reals i de ficció) així com gent florentina de l'època, a la qual Dante condemna o salva segons els seus actes. Al principi Dante està caminat per una selva obscura:

*"Nel mezzo del cammin di nostra vita
mi ritrovai per una selva obscura
ché la diritta via era smarrita"*

A la meitat del camí de la vida
em vaig trobar dins d'una selva obscura,
perquè havia deixat la recta via.

Dante Alighieri, *Divina Comèdia*, trad. de Joan F. Mira, Proa, Barcelona, 2000

Llavors es troba a Virgili, el qual li diu que Beatriu l'ha enviat per guiar-lo per l'Infern i el Purgatori i trobar-se amb ell al Paradís. A partir d'aquí comença el viatge, passant pels nou cercles infernals, arribant fins al centre de la terra, on hi ha Lucifer empresonat, i pujant pels set pisos del Purgatori fins arribar a la llum celestial que el separarà del seu guia. Arribarà al regne de Déu per trobar-se amb Beatriu i l'Altíssim i acabar amb el poeta contemplant el cel estrellat.

Ja referint-nos només a l'Infern, seria interessant destacar la primera inscripció que hi ha, just abans d'entrar:

“PER MI S’ENTRA A LA CIUTAT SOFRENT,
PER MI S’ENTRA CAP A L’ETERN DOLOR,
PER MI S’ENTRA AMB LA PERDUDA GENT.
LA JUSTÍCIA MOGUÉ EL MEU CONSTRUCTOR:
EM VAREN FER LA DIVINA POTÈNCIA,
L’ALTA SAVIESA I EL PRIMER AMOR.
ABANS DE MI NO VA SER CREAT RES
QUE NO FORA TANT ETERN COM SÓC JO:
DEIXEU TOTA ESPERANÇA, ELS QUI HI ENTREU.”

Gravat de Gustave Doré, Entrada a l'Infern

COMENTARI

L'emperador del regne del dolor,
 eixia del glaç de mig pit en amunt:
 jo estic més a prop del volum d'un gegant
 que els gegants comparats amb els seus braços;
 mira, doncs, com ha de ser gran el cos
 que correspon a una part tan enorme.
 Si abans va ser tan bell com ara és lleig
 i alçà les celles contra qui el va fer,
 cal que d'ell vinga tot el mal del món.
 Oh, quin gran estupor em va causar
 quan vaig veure tres cares al seu cap!
 La de davant era de color roig;
 les altres dues s'unien a aquesta
 sobre el centre de cadascun dels muscles
 i es trobaven al lloc on va la cresta:
 la dreta pareixia entre blanca i groga,
 i l'esquerra es veia talment com
 els qui vénen d'allà d'on baixa el Nil.
 Sota cada cara sortien dues
 ales com correspon a tal ocell:
 jo no he vist mai veles de mar tan grans.
 No tenien plomes: el seu aspecte
 era de ratpenats; i les batia
 fent que eixiren d'allí mateix tres vents
 amb els quals es glaçava tot el Còcit.
 Plorava amb sis ulls, i li degotaven
 baves sagnants i plor per tres barbetes.
 Cada boca triturava amb les dents
 un pecador, com un molí de cànem,
 i tots tres eren turmentats alhora.
 Dante Alighieri, *Divina Comèdia, Infern*, cant XXXI, trad. de Joan F. Mira, Proa, Barcelona, 2000

La imatge del Llucifer dantesc és, sens dubte, una de les més horribles i originals de la història de la literatura. Atrapat en el llac glaçat, és una bèstia gegant de tres caps que plora i mastega pecadors (aquests tres són Judes, Cassi i Brutus). El que veiem doncs, és una figura monstruosa molt contrària al formós àngel caigut que apareix a la Bíblia. El pecat que va cometre l'ha castigat a estar confinat al centre de la terra negat de tota la bellesa d'antany. En definitiva, Llucifer és l'antítesi de tot el que és Déu: les tres testes són un símil de la Santíssima Trinitat, el fet d'estar confinat i només plorar i mastegar el manquen de tota racionalitat, al contrari de Déu, que és la representació d'aquesta racionalitat. Dante, un creient ferm en la raó de l'home, considerar al dimoni un ésser desposseït d'aquesta racionalitat és, per a ell, el millor càstig que podria tenir. Segons Henry Ansgar Kelly, tots els dimonis de l'Infern són "torturadors sense cervell", amb l'única excepció del dimoni negre que apareix a la ciutat de Luce (veg. *Inf. XXI, 29-42*), que mostra una mica d'astúcia⁶.

Aquesta bestialitat que mostra el Rei dels Inferns es podria atribuir a un concepte recurrent en l'època: el diable s'associava a la bèstia, ja que aquesta actuava només per impulsos i perdia la raó, és a dir, actuar d'aquesta manera feia que l'home pequés i no pogués guardar-se un lloc al cel. Això va esdevenir una por a sí mateix, la gent temia que el diable entrés en el seu cos i el tornés una bèstia pecadora⁷. Aquesta por s'accentuava en l'elit erudita, on s'hi incloïa Dante. Per tant, que Llucifer posseeixi atributs animals recalca la seva figura de pecador. Un aproximació més atrevida encara es podria referir a que, el fet que el diable estigui plorant, s'associa a la part emotiva i per tant a la irracionalitat de les emocions, que entorpeixen la raó.

L'aspecte de monstre de l'àngel caigut és una referencia a les *Metamorfosis* d'Ovidi, que gaudia d'un gran èxit en aquella època i Dante, com a gran amant dels clàssics, plasma la seva influència en altres moments de l'obra com, per exemple, la fossa dels lladres en el vuitè cercle de l'infern, on els condemnats es transformen en serps i es deformen amb els altres (veg. *Inf. XXIV, 94-135*).

Aquesta nova visió del maligne, guarda la següent comparació amb les anteriors obres: d'una banda, segueix el mite bíblic de l'àngel que va voler ser més que Déu ("*alçà les celles contra qui el va fer*") i al ser expulsat del cel, va impactar contra la terra creant un fossar enorme que és l'Infern, i es queda atrapat. D'altra banda, també segueix una mica el concepte del "dimoni escuat", la imatge ridícula que tenia el diable en els temps anteriors, ja que, que el pobre animal

⁶ Henry Ansgar Kelly, *Pobre Diablo: Una biografia de Satanàs*, pàgs. 291-292, Global Rhythm, Barcelona, 2011

⁷ Veg. Robert Muchembled, *Historia del Diablo*, cap. I, El Maligno y la Bestia, pàgs 43-53, Càtedra, Madrid, 2004

estigui encallat de mig cos en el gel i que només plori i bavegi per tres ulls no deixa de ser grotesc encara que al mateix temps causi terror. Tot i així, és el primer cop que s'atribueix al diable la imatge d'un gegant, ja que en la Bíblia, teòricament, té la mida d'un ésser humà normal (exceptuant al drac de l'*Apocalipsi*).

En conclusió, el Llucifer de la *Divina Comèdia*, és un rei horrible i cruel, empresonat en els confins del centre de la terra pel seus pecats, bàrbar i mancat de raó, en un infern esborronador (al que pobre del pecador que hi vagi a parar que li esperen tortures pitjors que la mort) castigat i humiliat per Déu. Una visió molt diferent de la que veurem a continuació en la nostra següent obra.

Gravat de Gustave Doré, Llucifer

2.3 JA, MEIN HERRSCHER: EL PACTE AMB EL DIABLE

Faust, J. W. Goethe

Ja a principis del romanticisme, l'infern havia canviat d'ubicació. Apareixia no tant com a un lloc de tortures horribles i focs eterns, sinó com una part de l'ésser humà. Els avenços de la medicina i la filosofia s'havien començat a plantejar quins eren els límits de la naturalesa humana i fins on podien arribar els nostres desitjos per fer-nos actuar de les maneres més retorçades i cíniques, o, dit d'una manera més adient, diabòliques.

Entre tot aquest nou corrent de pensament, apareixen Goethe i el seu *Faust*, una obra a la que va dedicar quasi tota la seva vida. Allà apareix Mefistòfil, un diable que ja només començar l'obra es presenta com "l'esperit negador", i alhora irònic. Aquest serà el nostre nou relleu.

Faust i Mefistòfil, Georg Lampe

PER QUÈ AQUESTA OBRA?

Primer, perquè personalment m'encanta. Segon, perquè és una de les grans obres de la literatura universal. I tercer perquè resulta ser un molt bon contrast amb l'anterior obra que hem tractat, la *Divina Comèdia*, ja que el nostre diable ja no és una bèstia monstruosa castigada al més pregon dels inferns, sinó un ésser malèfic (gairebé li podríem atribuir un caràcter humà) que es dedica a col·leccionar ànimes mitjançant un contracte fal·laç.

AUTOR I OBRA

John Wolfgang von Goethe (Frankfurt del Main, 28 d'Agost de 1749 – Weimar, 22 de Març de 1832) va ser un poeta, pensador, novel·lista, dramaturg i científic alemany, conegut per contribuir a crear les bases del Romanticisme. Va néixer en una família protestant comandada per un pare autoritari, doctorat en lleis. De ben petit ja va aprendre molts idiomes, juntament

amb estudis de música, dibuix i dret, de mà del seu pare. Al setze anys va entrar a la Universitat de Leipzig on va viure la seva primera experiència amorosa i, arrel d'aquesta vivència, va escriure dues comèdies. Per obligació paterna, va haver de canviar d'universitat per acabar els estudis de dret, que va compaginar amb la medicina i la química, a més d'assistir a diverses classes d'anatomia. Allà va conèixer Herder⁸, del qual va aprendre conceptes nous sobre la raça i la personalitat i una nova manera d'entendre la literatura. Un cop graduat va començar a treballar, a desgana, de jurista i va arribar a entrar a la Cort

J.W. Goethe, retrat de Joseph Karl Stieler

Imperial de Justícia de Wetzlar, on patí un desengany amorós amb Carlota Buff, el qual el duria a escriure una de les seves obres més famoses, *Les desventures del jove Werther*, seguint el model de novel·la sentimental. Aquesta va tenir un èxit aclaparador que es va escampar per tota Europa i fins i tot Napoleó va reconèixer que se l'havia llegit fins a set vegades. A causa del seu talent i les seves qualitats extraordinàries va entrar a la Cort de Weimar on va assolir el càrrec de ministre i conseller privat del duc Carles August. Aquesta etapa va durar onze anys fins que, cansat i, sabent que aquesta feina alentia les seves produccions literàries, va marxar, indefinidament, per complir un dels seus grans somnis: viatjar a Itàlia. Els costums i la sensualitat italians el van captivar i allà va ser on va conèixer Cristina Vulpius, amb qui es casaria l'any 1806. Després va tornar a Alemanya amb idees completament noves, va demanar reduccions de feina i jornada per dedicar-se a escriure i va ser nomenat inspector general d'institucions artístiques i científiques, fet amb el qual va aconseguir-li una càtedra a Schiller. Un cop entrat el segle XIX i havent tingut lloc la Revolució Francesa, a la qual ell i Schiller s'hi van oposar, defensant un canvi, sí, però de manera més lenta i pacífica, van tenir uns anys de plenitud i reconeixement inacabable. Tothom el visitava, fins i tot figures com Beethoven, Hegel o Novalis. Al 1816, la seva esposa Cristina va morir, tot i que ell va seguir tenint aventures amoroses de tota mena. Els

⁸ Johann Gottfried von Herder (Mohrungen, 25 d'Agost de 1744 - Weimar, 18 de Desembre de 1803) va ser un filòsof i teòleg alemany, instigador de l'*Sturm und Drang*. El seu pensament es basava en que el progrés humà no és un element en sí, sinó que forma part de la naturalesa i del mateix Cosmos, on n'era un element central. Veg. *La Filosofia de la Historia* és una de les seves principals obres.

posteriors anys fins a la seva mort van ser de culminació de les seves obres més fonamentals com *Les afinitats electives* o les dues parts del *Faust*.

Goethe va ser un dels escriptors que pertanyen al moviment alemany *Sturm und Drang*, creat a partir d'una obra del mateix títol de F. M. Kingler. S'oposava al racionalisme, buscant la defensa del subjectivisme i la irracionalitat i la glorificació del "geni original", el motor de la creació artística.

El *Faust* és una de les obres més importants de Goethe. Es basa en el mite del doctor Faust, un alquimista aventurer que és capaç de realitzar meravelles gràcies a haver venut la seva ànima al diable. *Da facto*, hi ha constància d'un personatge històric, Georg Faustus, astròleg i alcohòlic que va aconseguir certa fama per fer "miracles" i va acabar de males maneres. Seguint el mite, una de les adaptacions literàries més conegudes i primigènies va ser *La història tràgica del Doctor Faust*, de Cristopher Marlowe. Construïda com a obra senzilla de representar i d'una durada assequible (una adaptació sencera de l'any 2000 del *Faust* de Goethe durava vint hores) va inspirar no solament a Goethe, sinó a molts altres escriptors (entre ells Mijaíl Bulgàkov, del qual parlarem més endavant). A Goethe ja li va interessar la llegenda des de que escrivia el *Werther*, i va continuar desenvolupant-la al llarg de la seva vida. Primer en va publicar una versió incompleta, *Faust: Un fragment*, seguida, vint anys després, de la que seria la primera part de

Fantasia sobre Faust, Mariano Fortuny

la obra: *Faust: primera part de la tragèdia*. Ja al 1832, va publicar la segona, *Faust: segona part de la tragèdia* i d'aquesta manera va acabar l'obra de la seva vida.

El tema de *Faust* és la recerca dins els neguits de l'home per aconseguir trobar un veritable sentit ple a la vida. Tot i que Faust ven l'ànima a Mefistòfil, al final es salva (no com a Marlowe, on l'home acaba davallat als inferns), tal com fa també Margarida; Goethe va dir: "En l'univers de Déu, estan previstos tots els fracassos i errors de l'individu, però també les seves qualitats i accions positives". Per acabar, mentre que la primer part de l'obra és més lleugera i senzilla d'interpretar, la segona evoca conceptes filosòfics profunds barrejats amb una dimensió atemporal i varies referències al món clàssic, medieval o modern, un verdader repte a la sensibilitat del lector.⁹

L'argument de Faust es divideix en les dues parts que el conformen: la primera narra com Faust, un home ja d'edat avançada que ho ha estudiat tot, però no ha assolit res, ni ha fet feliç a ningú, està a punt de posar punt i final a la seva absurda vida amb un verí, quan uns cants des del carrer el fan aturar. La nit següent se li apareix Mefistòfil i fa un pacte amb ell, on el diable promet ensenyar-li tot el que encara no ha provat de la vida a canvi de la seva ànima. Faust accepta dient que el contracte es complirà quan assoleixi la felicitat i pronuncii les paraules: "Detura't, bell instant que em fas feliç", encara que creu que això no passarà mai. Mefistòfil, llavors, li posa a l'abast Margarida, una noia jove, bonica i beata, que roba el cor al doctor, ara rejuenit pels poders demoníacs. Tot i que l'amor serà correspost, el fet de cometre pecat turmenta a Margarida (ja que està amb Faust a esquenes de la seva mare) i la presència de Mefistòfil, la mort sobtada de la seva mare i l'assassinat, comés "accidentalment" per Faust, del seu germà Valentí, acabaran fent que la jove mati el seu fill engendrat d'aquest amor i sigui empresonada, mentre els dos protagonistes assisteixen a un aquelarre. Faust intentarà rescatar-la, però Margarida morirà, encara que es salvarà d'anar a l'infern, i l'amant fugirà amb Mefistòfil.

⁹ Per a més informació veg. *Faust*, J. W. Goethe, Introducció d'Isidor Cònsul, pàgs. 7-18, trad. de Josep Leonart, Edicions 62, Educaula, Barcelona, 2009.

A la segona part se'ns presenta a Faust en possessió de part de la màgia del dimoni i visitarà (sempre seguit del diable) tot tipus d'èpoques, aconseguint riqueses, poder i provant-ho tot, encara que res d'això satisfarà al doctor. Llavors Faust creurà que la seva recerca és la de la bellesa perfecta i viatjaran a la Grècia clàssica per conèixer Helena de Troia, amb la qual Faust tindrà un fill, Euforiò, que es precipitarà per un penya-segat amb la mare darrere. Un altre cop sol, remou univers i terra fins que es troba que potser el que necessita és "viure en un poble lliure sobre una terra lliure". Faust crearà una terra per tornar-la fèrtil i perquè la gent hi pugui venir i, al final, el que li donarà la felicitat serà "el treball col·lectiu per una causa en comú"; pronunciarà les paraules maleïdes sense ni tan sols adonar-se'n i s'acomplirà el pacte. Mefistòfil intentarà, inútilment, endur-se la seva ànima, ja que un estol d'àngels baixarà i s'endurà el cos immaterial del protagonista cap al cel. El diable serà burlat.

Danse Macabre, Theodor von Holst. Escena inspirada en el Faust de Goethe.

COMENTARI

PRÒLEG EN EL CEL

El Senyor. Les hosts celestials.

Més tard, Mefistòfil.

Els tres arcàngels fan un pas avant

[...]

MEFISTÒFIL

Ja que t'acostes, oh Senyor, de nou
i vols saber com ens va tot per casa,
i ja que sempre t'ha agradat de veure'm,
heus-me ara ací també entre els teus servents.
Disculpa, no sé dir mots elevats
i fins i tot l'ample món m'escarneix;
cert que el meu *pathos* et faria riure,
si del riure no haguesses perdut l'hàbit.
De sols i mons no tinc res a explicar,
mire tan sols com s'escarrassa l'home.
El petit déu del món té sempre el mateix demble
i és tan extravagant com ho era el primer dia.
Un poc millor podria viure,
si no li haguesses dat la llum del sol celeste,
en diu raó i sols li serveix
per a ser més brutal que tots els bruts.
Em sembla, amb el permís de Vostra Senyoria,
com la cigala camallarga
que sempre vola i volant saltirona
i en l'herba canta una vella corranda.
Encara bo si s'estigués a l'herba!
En tot merder ha de ficar el nas.

EL SENYOR

¿No tens una altra cosa a dir-me?
¿Sempre véns sols per acusar?
¿Per a tu no hi ha res de bo a la terra?

MEFISTÒFIL

No, Senyor! Allò ho trobe ben podrit, com sempre.
Els homes em fan pena en la seua misèria.
Ni jo mateix, als pobres, els vull molestar.

EL SENYOR

¿Saps qui és Faust?

MEFISTÒFIL

¿El doctor?

EL SENYOR

El meu servent!

MEFISTÒFIL

I tant! Ell us serveix singularment.
No és mundanal la vianda del boig.
El frenesí l'impulsa lluny
i mig coneix la seua insensatesa;
del cel segueix ell els estels més bells
i de la terra els apetits més alts;
res de proper, res de llunyà
no satisfà el seu pit convuls.

EL SENYOR

Encara que em serveix desconcertat,
aviat el duré a la lucidesa.
Quan l'arbre reverdeix, el pagès sap
que l'any vinent flors i fruits l'ornaran.

MEFISTÒFIL

¿Què us hi jugueu? Encara l'heu de perdre,
si em doneu el permís per a guiar-lo
a poc a poc al meu camí.

EL SENYOR

Tant com visca ell sobre la terra,
no et serà això mai prohibit;
l'home errarà tant com s'esforce.

MEFISTÒFIL

Us ho agraeisc; perquè amb els morts
no m'ha agradat mai tenir tractes.
M'estime més les galtes plenes, fresques.
Amb un cos mort no em trobe a gust;
em passa com al gat amb el ratolinet.

EL SENYOR

Bé, ho deixe tot al teu criteri!
Trau aquesta ànima del seu origen
i, en cas que pugues atrapar-la,
emporta-te-la avall pel teu camí,
i avergonyeix-te si has de confessar
que un home bo, en el seu confús afany,
és sempre conscient del camí recte.

MEFISTÒFIL

Bé! Però això durarà poc.
Aquesta aposta no m'angoixa gens.
Quan assoleisca el meu propòsit,
amb tota l'ànima atorgueu-me l'èxit.
Haurà de menjar pols, i amb ganes,
com la meua parenta, la famosa serp.

EL SENYOR

Pots presentar-te lliurement;
mai he odiat els teus semblants.
Dels esperits que diuen no,
qui més poc em destorba és l'ironista.
L'activitat de l'home fàcilment s'adorm,
ell aviat prefereix el repòs;
per això li regale aquest company,
que burxa, empeny i ha de fer de dimoni.
Però vosaltres, fills de Déu legítims,
gaudiu de la bellesa rica i viva!
Que el que esdevé, el que sempre viu i crea,
us envolte en el clos propici de l'amor,
i el que sura en imatges vacil·lants
refermeu-ho amb idees permanents!

El cel es tanca, els arcàngels es dispersen.

MEFISTÒFIL, *sol*:

De tant en tant m'agrada veure el Vell,
i prou me'n guarde, de renyir-hi.
És molt bonic, d'un gran Senyor, parlar
tan humanal amb el mateix dimoni.

J. W. Goethe, *Faust*, trad. de Jaume Ortola, Riurau, Barcelona, 2009

Aquí se'ns presenta Mefistòfil. Un diable burlesc, astut i maquiavèl·lic, com és un bon diable. El primer tema del fragment és la pèrdua de l'esperança en l'home. Mefistòfil exposa que l'home continua amb el mateix tarannà destructiu, que no ha canviat, és patètic i això l'escarneix molt. Això és interessant: primer, perquè veiem un diable filosofant sobre l'home, al diable se li atribueix una capacitat de raonament, expressa la seva opinió (una cosa que no passa amb el Llucifer monstruós de la *Divina Comèdia*). També argumenta que encara que Déu proveï de raó a l'home ("Un poc millor podria viure, si no li haguesses dat la llum del sol celeste, en diu raó i sols li serveix per a ser més brutal que tots els bruts."), tampoc li serveix de res, ja que encara és

més bàrbar (perquè de fet, els homes, l'únic que fan és matar-se entre ells) i àdhuc apunta que seria millor per a ells (els homes) que en manquessin (de raó), com si fossin animals. Això podria ser un dels principis de la defensa de la irracionalitat, característic de l'Sturm und Drang i el Romanticisme.

Abans de seguir amb l'anàlisi de Mefisto, centrem-nos un moment en la forma. El pròleg està estructurat en forma de diàleg entre Déu i Mefistòfil. En aquest, hi ha una primera part on el diable critica i es burla del paper de la humanitat a la terra, passant després a una segona part on ell i el Senyor discuteixen i aposten sobre el destí de Faust. Durant tot el diàleg, Mefistòfil fa un ús continuat de la ironia i es mostra com un personatge burlesc. Per exemple: "cert que el meu *pathos* et faria riure, si del riure no haguesses perdut l'hàbit", referint-se a que Déu és summament seriós. També, anomena a l'home "petit déu" fent mofa de que aquest es va crear "a imatge i semblança seva" però pel que sembla és "una còpia fallida", ja que actua problemàticament. A més, el compara amb "la cigala camallarga que sempre vola i volant saltirona i en l'herba canta una vella corrandà" que després es torna curiosa i tafaneja el que vol. Fent aquest símil, el diable qüestiona la llibertat de l'home per actuar, és a dir, sí la cigala (l'home) es dediqués a fer el que ha de fer, treballar i no immiscir-se en assumptes aliens, aniria millor, però degut a que Déu li va donar lliure albir, aquest no el sap utilitzar i només crea problemes.

Per tant, el nostre dimoni se'ns presenta com "l'esperit negador". Mefistòfil ha perdut la fe en els homes i només se'n riu, retraient a Déu que els hagi creat i dotat d'enteniment. Aquest idea d'esperit negador prové d'un personatge clàssic anomenat Silé. Silé era conegut per ser el més savi dels sàtirs, però només quan anava ebri, i per ser un dels amics més lleials de Dionís. Els humans sempre volien saber els secrets que cobejava i un dia, el rei Mides el va atrapar i després de fer-lo beure va preguntar-li què era el millor per l'home. Silé va contestar: "El millor per l'home és no néixer, i si neix, morir aviat". En certa manera, doncs, Mefistòfil segueix la mateixa màxima al no creure en l'ésser humà. Endemés, hi ha un altre relació entre aquest dos personatges: Silé considerava que hi havia un límit en l'home, que hi havia un moment en que aquest no podia arribar a més

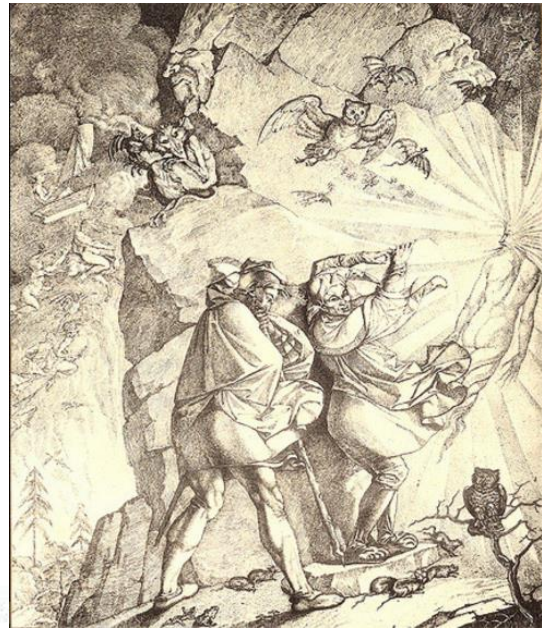
Escultura de Silé ebri al Louvre.

(és el problema de Faust, que intenta superar aquest límit humanal). Mefistòfil, en canvi, al “ajudar” a Faust a superar-lo, intenta trencar-lo.

El Senyor anomena a Mefisto acusador: “¿No tens una altra cosa a dir-me?, ¿Sempre vens sols per acusar?”. Potser algun lector àvid ja haurà observat que el pròleg està basat en el principi del llibre de Job, del qual hem tractat al principi del treball. De fet és així. Goethe es va basar en l’inici, els versets de sis al dotze (*Jb 1, 6-12*) per escriure el seu pròleg. Se’ns planteja la mateixa situació: el diable, o com l’anomenen allà, “l’Acusador”, es presenta davant de Déu parlant sobre els homes, en concret d’un home: de Job; i aquí Mefistòfil parla també d’un home: Faust. I els dos són servents del Senyor. Llavors els dos diables proposen posar a prova l’home i Déu accepta. En el pròleg de Goethe, acaba resultant més aviat una aposta entre els dos personatges: Mefistòfil intentarà endur-se a Faust pel mal camí; si el doctor sucumbeix, el dimoni s’emporta la seva ànima; si en canvi, resisteix, Déu el salvarà. Resulta curiós que un esperit del mal i la força del bé facin tal juguesca, però de fet, en el pròleg goethià, el Senyor no considera als dimonis una mala realitat, és més, els considera necessaris perquè l’home no es torni massa cofoi:

*“Pots presentar-te lliurement;
mai he odiat els teus semblants.
Dels esperits que diuen no,
qui més poc em destorba és l’ironista.
L’activitat de l’home fàcilment s’adorm,
ell aviat prefereix el repòs;
per això li regale aquest company,
que burxa, empeny i ha de fer de dimoni.”*

El pròleg acaba amb un soliloqui de diable, remarcant el fet de que Déu l’està tractant massa humanalment, és a dir, que l’està subestimant, ja que ell en realitat és un dimoni d’allò més pèrfid.

Nit de Walpurgis, www.pinterest.com

Però anem a analitzar més a fons Mefistòfil. El primer cop que se’ns presenta davant de Faust, apareix vestit d’escolà. Al contrari que les altres versions d’un diable anteriors, aquest no posseeix ni banyes ni cua, és més aviat com una ombra. El Satanàs rei dels inferns ha passat per deixar vida a un diable més familiar, que s’associa amb més trets humans, referint-se als propis obacs de l’èsser humà. Ha perdut la seva monstruositat, es disfressa amb aparença humana per

realitzar un treball més senzill i propi: aconseguir ànimes. Tot i així, de fet, la seva primera aparença és en forma de gos, i això ens retorna a uns quants segles enrere quan la bèstia s'associava al diable, amb la creença que si ens deixàvem dur pels instints com un animal era per culpa del diable que volia que pequéssim i anéssim a l'infern, com vaig explicar als anteriors apartats (Veg. 2.2 Una nova visió: Dante i el Llucifer atrapat en el gel). Per tant, en certa manera, aquesta animalitat encara perdura en aquesta època (Mefistòfil considera a la serp com la seva parenta, com al mite de l'Edèn).

Que Goethe li dediqui aquest pròleg, i que aparegui gairebé tota l'obra acompanyant a Faust també és una novetat. És a dir, en totes les altres versions del *Faust*, el dimoni no acostuma a ser gaire rellevant, el doctor és tot el centre de la història.

Mefistòfil també guarda una altra aparença durant l'obra que ja hem al·ludit altres vegades en aquest treball i és la figura del "dimoni escuat", el dimoni burlat. De fet és el que passa al final de l'obra, les forces angelicals eviten que l'autor del contracte se surti amb la seva. Aquest ja té moments en que, en certa manera ens regala uns moments una mica còmics: per exemple quan es posa a cantar amb la guitarra abans de que ell i Faust es trobin a Valentí (germà de Margarida), o quan perd a Faust enmig de la munió de bruixes i ésser malèfics de la Nit de Walpurgis i ha d'anar apartant qualsevol que se li posa pel mig. I encara que potser no és la intenció del diable en cap moment, al final li acaba passant tan si vol com si no.

Mefistòfil s'apareix davant de Faust en forma de gos, www.pinterest.com.

Signant el contracte amb sang, www.pinterest.com

Com a acabament, no oblidem, sobretot la verdadera naturalesa demoníaca de Mefistòfil, perquè de fet no deixa de ser un diable que troba un *divertimento* poder jugar amb les ànimes dels homes i fer-los passar per tot de moments idíl·lics. Els il·lusos n'acaben gaudint gratuïtament fins que, quan s'adonen de que el joc s'ha acabat i el pacte s'ha complert i no els hi queda res més que la desesperació. Mefistòfil serà sempre l'acompanyant del pobre Faust i un verdader canvi en el desenvolupament de la nostra història del diable.

"El nostre amic", www.pinterest.com

2.4 PERSONATGE PINTORESC: I VA BAIXAR UN DIABLÓ VESTIT COM UN SENYOR

El diable en el campanar, Edgard Allan Poe

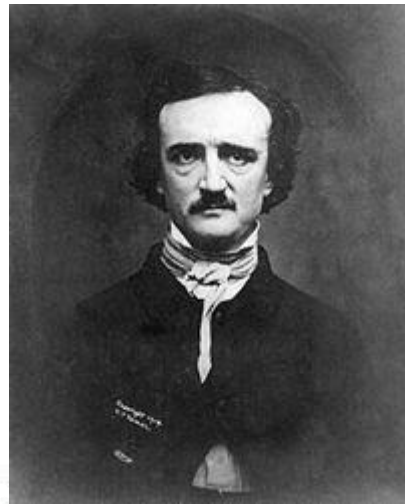
I venint d'un fàmul infernal, passem per un dels escriptors més importants de la literatura nord americana: Edgar Allan Poe. *El diable en el campanar* no és potser un dels seus relats més famosos (com ho són *El gat negre*, *La caiguda de la Casa d'Usher* o *Els crims de la Rue Morgue*), però ens interessa especialment perquè mostra una visió desenfadada del diable en contraposició a l'anterior, *Faust*, i a la que veurem després amb Baudelaire.

PER QUÈ AQUESTA OBRA?

Perquè Poe, amb aquest conte satíric, mostra a un diable diferent al que havíem vist abans, donant-li una imatge de bandarria bromista i impertinent i, a més, en fa una descripció molt detallada de la seva forma de vestir i caminar. I perquè en aquest estudi volia incloure al gran escriptor del conte de terror.

AUTOR I OBRA

Edgar Allan Poe (Boston, 19 de gener de 1809-Baltimore, 7 d'octubre de 1849) va ser un escriptor, poeta, periodista i crític i un dels mestres universals del relat curt, a més del ser el creador del relat detectivesc i el de ciència ficció. Els seus pares van morir quan ell només tenia dos anys i va ser educat per una família caritativa formada per John i Frances Allan. John, home de negocis de Richmond, i Edgar no van tenir mai una bona relació i la mort prematura de Frances es va convertir en una obsessió per a l'escriptor. Va entrar a la Universitat de Virginia però en va ser expulsat a causa de la seva afició al joc i la beguda. El seu pare adoptiu li va buscar un càrrec a l'empresa familiar però el va

Daguerreotyp de Poe al 1848, fet per W.S. Hartshorn

abandonar per viatjar a Boston i publicar *Tamerlà* i altres poemes, la seva *opera prima*. Poc després, s'allistà a l'exercit durant dos anys i, en acabat, viatjà a Baltimore, on va contraure matrimoni amb la seva cosina (de catorze anys) Virginia Clemm. Va entrar com a redactor al diari *Southern Baltimore Messenger* i allà hi publicà diversos poemes i narracions. Quan en va assolir

la direcció es va convertir en un dels diaris més importants del sud del país. Pública al 1840, *Contes del grotesc i de l'arabesc* i amb *L'escarabat d'or*, aconseguí un gran èxit que arribaria al cim de la reputació literària amb el poemari *El Corb i altres poemes* (1845). La mort de Virginia al 1847 fou un gran trasbals per a ell, agreujant el seu alcoholisme i consum de drogues i conduint-lo a la mort al 1849, en ple *delirium tremens*.

L'obra poetiana es caracteritza per un rebuig al model romàntic europeu, buscant un escriptura que consistís en la reflexió i tria acurada de les paraules per a expressar el seu significat suggeridor. Se'l reivindica com un dels precursors dels poetes maleïts francesos; de fet, Baudelaire en va ser traductor i va glorificar la seva obra. Poe va ser sempre un defensor de la poesia, invertint-hi la major part dels seus esforços i la qual va culminar amb l'extens poema *El Corb* (1845) on la sonoritat i el ritme del vers són excel·lents. Pel que fa a la seva vessant en el conte de terror, és on s'expressa al màxim la seva genialitat. Tots els relats comparteixen elements sobrenaturals i terrorífics, alguns ratllant el sadisme i la necrofilia, englobats en entorns sinistres i opressius. La descripció d'aquest entorns a l'inici de la narració i el seu final sorprenent són la base del seu estil.

El diable en el campanar fou un conte publicat al diari *Saturday Chronicle and Mirror of the Times* al 1839. Relata, de forma satírica, un incident a la tranquil·la vila de Vondervotteimittis, població fictícia ubicada en una vall tancada per muntanyes que eviten qualsevol relació exterior. Els vilatans comparteixen un estil de vida basat en la tradició, en la monotonia i en la fidelitat a les dues úniques coses que consideren importants: els rellotges i les cols. I d'aquesta manera, la seva rutina es resumeix en esperar asseguts amb un ull sempre posat al campanar de set cares del centre de la vila, per comptar escrupolosament cada hora del dia. I aquest hàbit continuaria igual si no fos perquè un dia apareix un diabló al poble, que puja al campanar, estomaca al campaner i, a les dotze del migdia, toca una hora més, fent un total de tretze campanades i provocant el caos més absolut als habitants de Vondervotteimittis ("wonder-what-time-it-is"), al que els han trencat el seu ordre perfecte.

Malgrat que avui aquest relat està en un llibre i, en un origen, en un diari, jo l'he extret de la següent pàgina web: <http://ciudadseva.com/texto/el-diablo-en-el-campanario>.

COMENTARI

En el momento en que faltaban sólo tres minutos para mediodía se advirtió que el singular objeto en cuestión era un joven muy diminuto con aire de extranjero. Descendía las colinas a gran velocidad, de modo que todos tuvieron pronto oportunidad de mirarlo bien. Era en verdad el personaje más precioso y más pequeño que jamás se hubiera visto en Vondervotteimittiss. Su rostro mostraba un oscuro color tabaco y tenía una larga nariz ganchuda, ojos como guisantes, una gran boca y una excelente hilera de dientes que parecía deseoso de mostrar sonriendo de oreja a oreja. Entre los bigotes y las patillas no quedaba nada del resto de su cara por ver. Llevaba la cabeza descubierta y el pelo cuidadosamente rizado con *papillotes*. Constituía su traje una levita de faldones puntiagudos, de uno de cuyos bolsillos colgaba la larga punta de un pañuelo blanco, pantalones de casimir negro, medias negras y escarpines de punta mocha con grandes lazos de cinta de satén negra. Bajo un brazo llevaba un gran *chapeau-de-bras* y bajo el otro un violín casi cinco veces más grande que él. En la mano izquierda tenía una tabaquera de oro de la cual, mientras bajaba la colina haciendo cabriolas y toda clase de piruetas fantásticas, aspiraba incesantemente tabaco con el aire más satisfecho del mundo. ¡Santo Dios! ¡Qué espectáculo para los honestos burgueses de Vondervotteimittiss!

Hablando francamente el individuo tenía, a pesar de su sonrisa, un aire audaz y siniestro, y mientras corcoveaba derecho hacia la villa, el viejo aspecto de sus escarpines mochos despertó no pocas sospechas, y más de un burgués que lo miraba aquel día hubiera dado algo por atisbar debajo del pañuelo de algodón blanco que colgaba tan importunamente del bolsillo de su levita puntiaguda. Pero lo que provocaba justa indignación era que el pícaro galancete, mientras daba aquí un paso de fandango, allí una vuelta, no parecía tener la más remota idea de eso que se llama *guardar el compás*.

Las buenas gentes del pueblo apenas habían tenido tiempo de abrir por completo los ojos cuando, faltando medio minuto para mediodía, el bribón se plantó de un salto en medio de ellos, hizo un *chassez* aquí, un *balancez* allá y luego, después de una *pirouette* y de un *pas-de-zephyr*, subió como en un vuelo hasta el campanario del edificio de la Municipalidad, donde el campanero, estupefacto, fumaba con expresión de dignidad y espanto. Pero el pequeño personaje lo tomó de inmediato por la nariz, lo sacudió y lo empujó, le encajó el gran *chapeau-de-bras* en la cabeza, se lo hundió hasta la boca y entonces, enarbolando el violín, lo golpeó tanto y con tanta fuerza que entre el campanero tan gordo y el violín tan hueco se hubiera jurado

que había un regimiento de tambores redoblando la retreta del diablo en lo alto del campanario de la torre de Vondervotteimittiss.

[...]

Y el pequeño y desvergonzado bribón de la torre hacía evidentemente todo lo posible para tornar más afligentes las cosas. De vez en cuando podía vérselo a través del humo. Estaba sentado en el campanario sobre el campanero, que yacía tirado de espaldas. El bellaco sujetaba con los dientes la cuerda de la campana y la sacudía continuamente con la cabeza, provocando tal estrépito que me zumban los oídos de sólo pensarlo. Sobre su regazo descansaba el gran violín, y lo rascaba sin ritmo ni compás con las dos manos, haciendo una gran parodia, ¡el badulaque! de «Judy O'Flannagan and Paddy O'Rafferty».

Edgar Allan Poe, *Cuentos Completos*, trad. Julio Cortázar, Alianza Editorial, Madrid, 1998

I presentat com un senyoret estrambòtic apareix el nostre diable. Aquest fragment correspon a una descripció que es fa sobre l'estrany personatge quan es divisa arribant cap a la vila just

Il·lustració per a "Tales and poems - vol.2", 1800, Anònim

després de que Poe expliqui com és el dia a dia de Vondervotteimittiss. L'últim paràgraf correspon a quan el brivall ja ha destarotat a tota la població tocant una hora de més.

Com ja podem veure en el primer paràgraf, Poe fa una descripció molt acurada de la seva vestimenta, cosa que de primeres li dóna una aparença humana. Això ho tornarem a veure en *Faust* i, en *El mestre i Margarida*, ja que els dimonis de les dues obres fan la seva primera aparició vestits amb roba terrenal. Per tant, se'ns demostra que el diable té coneixement del món humà i de les seues costums i modes. A més, el nostre petit truà porta amb ell un violí "quasi cinc vegades més gran que ell" i això es comparteix també amb *Faust*, ja que Mefistòfil fa servir un cop una guitarra. I endemés

d'instrument, el brivall també apareix ballant i fent tombarelles de forma molt animada i l'autor ho descriu utilitzant noms tècnics de passos de ball. Un cop més, se'ns remarca el coneixement

que té el maligne sobre el món humà. Ara bé, entre tot aquest espectacle bufonesc, també se'ns explica que té un aire sinistre i audaç com a advertència de que no oblidem la seva naturalesa infernal (fixeu-vos que colpeja al campaner sense cap mena d'escrúpols).

En general, el diable de Poe recorda més aviat a un follet trapella que no pas a un diable amb tots els ets i uts. Ja sigui degut a la seva dansa o a la seva vestidura no deixa de semblar còmic, un bufó que fa entremaliadures. Aquest tipus de concepció de "diable bromista" no és el primer cop que s'utilitza, en molts contes infantils apareixen éssers que es dediquen a gastar bromes als humans i a crear-los embolics per tot arreu. Si observem l'últim paràgraf veiem que mentre el caos regna a la vila, el baliga-balaga està agreujant encara més les coses mentre contempla tot l'espectacle des de dalt de campanar, és a dir, el diabló gaudeix amb aquest caos i un cop més se'ns demostra que el babel humà resulta un divertiment per al diable, com fa Mefistòfil al Celler d'Auerbach¹⁰ o posteriorment als embolics que fan Voland i la seva colla a *El mestre i Margarida*, de Bulgàkov.

En relació al següent punt a considerar, ens podem fixar en que a aquesta figura de bromista s'hi afegeix un punt de bogeria, ja que el petit taral-lirot agafa la corda de la campana amb les dents i la fa sonar picant-hi de cap de manera talment esbojarrada. El tema de la follia és molt present en Poe, en molts dels seus relats, com *Berenice* o *El gat negre*¹¹, ja que els personatges solen patir trastorns (degut a malalties o el pas del temps) que els trastornen la raó i realitzen actes del tot esgarrifosos (a *Berenice*, Egeus li arranca les dents a la seva cosina a carn viva; a *El gat negre*, el protagonista mata la seva dona en un atac de ràbia). No obstant, en aquest relat aquesta follia es presenta d'una manera molt més satírica, perquè les accions del diable no deixen de resultar

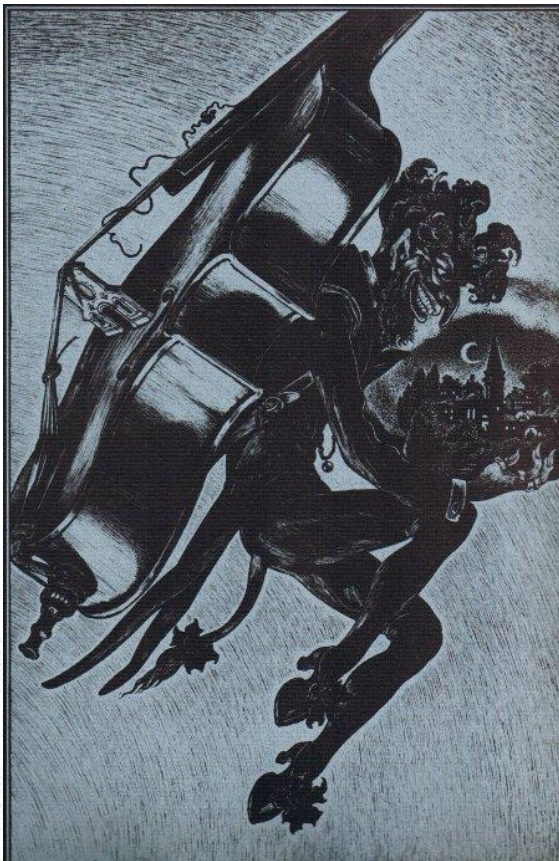
Il·lustració de la gent de Vondervotteimittis,
de Fritz Eichenberg

¹⁰ Veg. J. W. Goethe, *Faust*, trad. Josep Lleonart, Edicions 62, Barcelona, 2009, pags. 76-90; veg. també 2.3: *Ja, mein herrscher: el pacte amb el diable*.

¹¹ Veg. Edgar Allan Poe, *Contes fantàstics*, Columna-Sàpiens, Badalona, 2002

divertides i la confusió al poble és bastant ridícula (els animals ataquen als vilatans, els rellotges van sols, les cols es tornen roges, etc.).

A tall de conclusió, destacar que amb aquesta narració, Poe allunya al diable del seu estatus d'ésser malèfic, convertint-lo en un ésser ridícul i mamat amb llet de cabra que és un creador de desordre, en definitiva, un portador de caos a un sistema d'ordre absolut com és el cas de Vondervotteimittis, un poble que segueix una pauta estricta a l'hora de saber el temps. L'autor, en aquest sentit, fa una sàtira dels costums i tradicions d'una societat estancada i el diable és un portador de canvi i progrés, el diable té com a objectiu modernitzar la societat. I aquesta funció la veurem reflectida també amb Baudelaire (no oblidem que Poe és una dels les grans influències del poeta francès) i el seu poema *Les Iletanies de Satan*. Així doncs, la visió del diable que veurem en les obres posteriors consistirà en la d'un ésser que porta un canvi a una comunitat estancada en antics costums i que necessita un progrés. Ara bé, com sempre, utilitzant el seu característic i problemàtic *modus operandi*.

Il·lustració de d'Alberto Martini

Il·lustració de Frederick Stuart Church, 1884

2.5 SATANÀS, EL NOU REDEMPTOR

Les lletanies de Satan, Charles Baudelaire

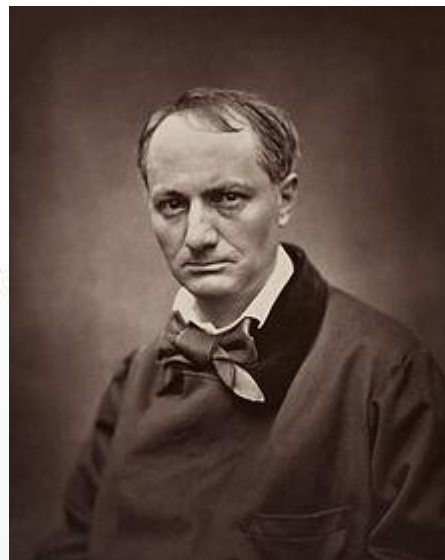
A vegades no tot és blanc o negre. A vegades també pot ser gris. I això és el que veurem en la nostra següent obra diabòlica on ens trobarem un Satanàs totalment diferent a com l'havíem vist fins ara. En el segle XVIII, el diable no havia gaudit de gaire prestigi, gràcies a dues raons principals: el racionalisme de l'època i el fet que l'església ha deixat de parlar-ne perquè prefereix evitar el tema. Tot i així, el romanticisme del segle XIX fa, gràcies a obres com Faust o escriptors anglesos com Lord Byron o Mary Shelley, que torni a prendre protagonisme. És en el París d'aquesta època on apareixerà un dels primers escriptors que elevarà al maligne a l'estatus de Déu, Baudelaire.

PER QUÈ AQUESTA OBRA?

Les lletanies de Satan mostren una visió interesantíssima sobre el diable, ja que surt reflectit com a únic ésser pietós i que es posa al costat dels més desafortunats. En contraposició a l'ésser malèfic (Mefistòfil) que havíem vist anteriorment resulta fascinant com es pot crear una visió tant radicalment diferent. A més és l'inici del que serà el diable modern al ser les obres de Baudelaire les arrels del simbolisme, comporta una nova concepció. Per tant, com a punt divergent d'aquest modest estudi, trobo incitant la seva esmena.

AUTOR I OBRA

Charles Pierre Baudelaire (París, 9 d'Abril de 1821-París, 31 d'Agost de 1867) va ser un poeta, assagista, crític d'art i traductor francès. Va néixer en família de funcionaris. El seu pare, Joseph-François Baudelaire, va morir amb seixanta-set anys, quan el petit Charles en tenia només cinc. La seva mare, Caroline Dufäys, que tenia poc més de trenta anys, de seguida es va tornar a casar amb Jaques Aupick, exmilitar, amb qui possiblement fos amant ja des d'un principi. Baudelaire no va perdonar-li mai aquest fet. Va entrar a la Facultat de Dret, però va començar a dur una vida despreocupada, patint addicció a les drogues i

Charles Baudelaire, per Étienne Carjat

freqüentant prostíbuls. Ja quan es va fer més gran, va començar a gaudir de l'herència del seu pare i va portar durant dos anys, una vida bohèmia. És en aquell moment quan contractaria la sífilis, malaltia que l'acompanyaria durant tota la vida. Degut a aquest descontrol la seva mare contracta un notari que retiri i reguli els diners, traient-li els privilegis al poeta. Això és un cop molt dur per a ell que el frustrarà per sempre més, al veure's incapaç de gaudir de la vida que desitjaria, degut a la seva poca renda, ja que la literatura no li dóna per viure. El seu padrastre l'obliga a anar-se'n de viatge amb vaixell, per allunyar-se d'aquell *modus vivendi*, i visita els mars del sud, però ben aviat tornar a París. Continua la seva desordenada vida, i coneix la que serà fins la resta dels seus dies la seva amant, Jeanne Duval, una actriu mulata. En aquell temps comença a traduir a Poe (que serà un de les seves grans influències) i a fer de crític d'art, cosa que el dota de cert prestigi. Tot i així, el seu poc capital fa que hagi de canviar de llar constantment. A més, Jeanne l'enganya constantment però Baudelaire es veu incapaç d'abandonar-la al estar-ne totalment enamorat. Al 1857 publica *Les flors del mal*, i resulta una obra tant polèmica que li censuren sis poemes. Els crítics se li tiren a sobre al·legant que la seva obra és: "una ofensa a la moral pública i als bons costums", a més d'una "autèntica monstruositat". Ell els respon comparant-los amb una prostituta que va portar un dia al Louvre i que s'alarmava en veure quadres i estàtues nues. La seva misèria l'enfonsa més i torna a la seva addicció a l'opi i altres drogues. A més, Jeanne porta a casa seva el seu germà i Baudelaire trenca amb ella, però, incapaç de viure sol, no triga gaire a tornar. No obstant, la situació que es troba encara es més tràgica: el germà l'ha feta fora (a ella), ha venut tots els mobles i per si això fos poc, resulta que ni tan sols és el seu germà, sinó el seu amant. Baudelaire, ja convertit en un pària, intenta fer algunes conferències, amb escassetat de públic, i publicar alguns poemes, que resulten un fracàs. Endemés, un brot de sífilis l'ataca deixant-lo mig paralitzat, cosa que li impedeix llegir i escriure, sumant que gairebé no pot articular ni una sola paraula. Es queda a l'Institut de Sant Joan i Santa Maria a l'espera de que la seva mare l'envii a París. Quan marxa, les monges fan venir un exorcista a desendimoniar el seu llit, a causa de la seva aura de poeta maleït. Baudelaire mor finalment en un hospital clínic de la capital francesa. Jeanne acaba en croses i intentant prostituir-se en les voreres. El poeta posa punt i final acceptant que l'únic cert en la seva vida va ser la poesia: "Sigues sempre poeta, encara en prosa".

Les lletanies de Satan pertany a *Les flors dels mal*, el llibre més important i reconegut de Baudelaire. Consisteix en una recopilació de cent cinquanta-un poemes, majoritàriament sonets i on predomina l'ús d'alexandrins (de dotze síl·labes). Molts consideren aquesta obra com precursora del simbolisme francès. Cal remarcar que aquest moviment va ser una contraposició

al realisme i naturalisme de l'època: l'objectiu de l'autor ha de ser captar l'essència de la realitat mitjançant símbols que, a més, reflecteixen l'estat anímic del poeta. L'obra s'estructura en sis parts: *Spleen i Ideal*, *Quadres parisencs*, *El vi*, *Flors del mal*, *Rebel·lió* i *La mort*. Les lletanies pertanyen a la sisena, *Rebel·lió* i aquesta és la part per a molts més esgarrifosa de l'obra, on l'autor dubta de Déu i lloa a Satanàs. Està formada per només tres poemes: *La negació de Sant Pere*, *Abel i Caïn* i *Les lletanies de Satan*.

El títol és una antítesis completa entre allò sublim, les flors i allò diabòlic, el mal; la bellesa portada al que és maligne, perquè la realitat és tan horrorosa que fins i tot coses tan formoses com les flors poden acabar essent malèfiques.

Rosa negra, www.pinterest.com

Les flors del mal, escrites en la seva joventut, però no publicades fins 1857, deu anys més tard, va causar tanta commoció que van obligar a Baudelaire a pagar una multa de tres cents francs i retirar sis dels seus poemes. Una segona edició es va publicar al 1861 amb trenta poemes nous, els *Quadres parisencs* i on ell va començar a experimentar en el poema en prosa. L'edició definitiva no es va publicar, pòstuma, fins a 1868 on s'hi van incloure tota la poesia.

COMENTARI

LAS LETANÍAS DE SATÁN

¡Oh tú, el más sabio y el más bello de los ángeles,
dios traicionado por la suerte y privado de alabanzas!

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

Oh, príncipe del exilio, a quien se le ha hecho un agravio,
y que, vencido, siempre te levantas más fuerte,

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

Tú que lo sabes todo, gran rey de las cosas subterráneas,
sanador familiar de las angustias humanas,

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

Tú que, lo mismo a los leprosos que a los parias malditos,
enseñas por el amor el gusto del Paraíso,

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

Tú, que de la muerte, tú vieja y fuerte amante,
engendras la esperanza-¡una loca encantadora!

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

Tú que haces al proscrito esta mirada calma y alta
que condena todo un pueblo alrededor del patíbulo,

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

Tú qué sabes en qué ángulos de las tierras hambrientas
el Dios celoso esconde las piedras preciosas,

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

Tú, en quien la mirada clara conoce los profundos arsenales
donde duerme amortajado el pueblo de los metales,

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

Tú, en quien la larga mano esconde los precipicios
al sonámbulo errante al borde de los edificios,

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

Tú, que, mágicamente, ablandas los viejos huesos
del borracho tardo atropellado por los caballos,

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

Tú, que para consolar al hombre frágil que sufre,
nos enseñas a mezclar el salitre y el azufre,

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

Tú, que pones tu marca, oh, cómplice sutil
en la frente de Crespo impenitente y vil,

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

Tú, que metes en los ojos y en el corazón de las muchachas
el culto de la llaga y el amor de los andrajos,

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

Bastón de los exiliados, lámpara de los inventores,
confesor de los ahorcados y de los conspiradores,

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

Padre adoptivo de estos que en su negra cólera
del paraíso terrestre ha expulsado Dios Padre,

¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!

ORACIÓN

¡Gloria y alabanza a ti Satán, en las alturas
del cielo, donde tú reinas, y en las profundidades
del infierno, donde, vencido, sueñas en silencio!
¡Haz que mi alma un día, bajo el Árbol de la Ciencia,
cerca de ti repose, en la hora en que tu frente
como un templo nuevo sus ramajes se extenderán!

Charles Baudelaire, *Las letanias de Satán*, *Poesía Completa*, trad. d'Enrique Parellada, Libros Rio
Nuevo, Barcelona, 1974

Heus aquí una radicalització en la imatge del diable. El que abans resultava un ésser vil, malèfic i fal·laç, ara és la única salvació possible. Com és possible aquest canvi? Ho comentarem més endavant, perquè aquest comentari l'estructurarem en dues parts: a la primera en farem una anàlisi mètric i semàntic, al·ludint a les característiques de la obra baudeleraiana; a la segona, passarem a analitzar la figura del maligne en aquest obra, seguint la línia dels anteriors comentaris.

Cal dir, abans de res, que aquest és un poema format per quinze apleats dodecasíl·labs (alexandrins francesos), separats per dos hemistiquis hexasíl·labs, alternant-se amb una oració que es repeteix constantment al llarg del poema: “¡Satán, ten piedad de mi larga miseria!”. La rima d'aquests és consonant (AA, BB, CC, etc.).

Per començar, una lletania és una súplica litúrgica que consisteix en una sèrie de peticions i invocacions breus acompanyades d'una oració que es repeteix constantment. Normalment es fan a la Verge, però en aquest cas Baudelaire les fa a la figura més inesperada: Satanàs. En el seu temps, això hauria estat tractat d'heretgia gravíssima, ja que l'agitació seria monumental. Ens hem d'imaginar, una societat, racionalista, sí, però encara molt catòlica, que es troba amb algú que es dedica a lloar el diable. Com ja hem comentat anteriorment, l'allau de crítiques que va rebre *Les fleurs del mal* va ser bàrbar. Tot i així, Baudelaire un cop va afirmar que el seu caràcter li permetia gaudir de l'odi i glorificar-se en el menyspreu, perquè no li importava ésser considerat com un desenfrenat, borratxo, impiu i assassí a causa del que escrivia.

Perquè de fet el verdader objectiu en l'obra del poeta maleït és fer ressorgir la bellesa en una societat industrialitzada on l'ésser humà és vil i mesquí, una visió molt probablement deguda al “mal tracte” que va rebre per part de la col·lectivitat. En aquesta societat on hi manca la bellesa, ell l'associa amb Déu, un Déu vil i mesquí (recordem que va crear els humans a imatge i semblança seva) que l'ha abandonat i que no representa en absolut la idea del bé, sinó que només li interessa viure amb la seva camarilla controladament i evitant qualsevol “imperfecció” que li faci canviar les coses (una cosa similar passa al pròleg de *Faust*, ja que el Senyor admet que els éssers que més valora són els seus àngels i no pas els humans). De fet, gairebé podríem assimilar-lo com a l'Església, que evita el descontrol de la població imposant la seva doctrina (tot i que els temps canvien i no està a un nivell tant poderós com a l'Edat Mitjana). Davant això, Baudelaire només hi veu una solució: buscar l'encís en l'antítesi de Déu, Satanàs. És molt probable que això sigui degut principalment a un acte de rebel·lia per part del poeta, i no tota aquesta creença tant esotèrica, però pel simple fet de que interpreti al diable com a ésser

EL DIABLE EN LA LITERATURA

salvador ja ho fa apassionant. En definitiva Déu encarna el bé que la societat desitja, però Baudelaire creu que aquest no és el correcte, per a ell, el bé és Satan.

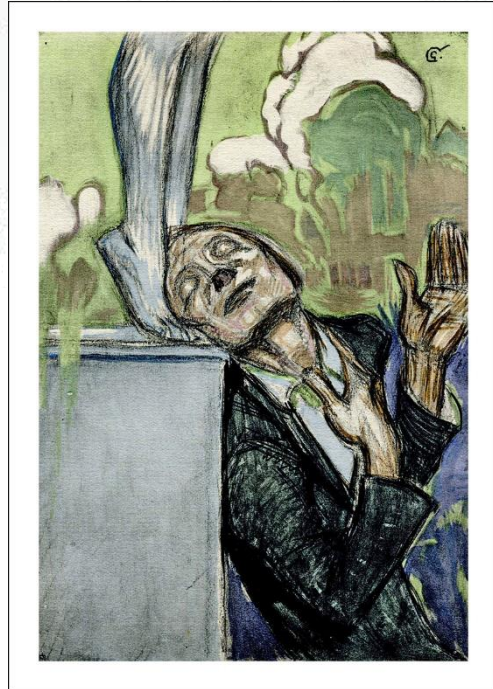
Un altre tema recurrent en l'autor i, que es relaciona directament amb aquesta visió del maligne, és la figura del "caminant errant". Aquest caminant representa tots els que la societat ha rebutjat, tots aquells que no han trobat consol (amb Déu) i han estat o bé exiliats, o bé condemnats al patíbul. El poeta es considera un pària maleït i és per això que enalteix Satanàs, perquè ell és qui té cura dels desvalguts, dels proscrits, dels damnats, els protegeix i els dreça pel camí de la vida; per exemple (versos 25 i 26): "Tú, en quien la larga mano esconde los precipicios al sonámbulo errante al borde de los edificios", el maligne s'encarrega d'evitar que l'errant caigui i el porta per la bona direcció. També ho veiem clarament en (versos 40 i 41) : "Bastón de los exiliados, lámpara de los inventores, confesor de los ahorcados y de los conspiradores." El diable és qui protegeix a tots els que es posen en contra de la societat, en certa manera, encara que és molt relatiu, és més aviat un "déu" més just. A més, el vers 26 al·ludeix als penjats. Això ho podríem relacionar amb un poeta del segle XV, François Villon, en la seva *Balada dels penjats* (veg. Annexos, 6.1 *Balada dels penjats*), un dels seus poemes més reconeguts. En ell, s'apiada dels que estan a la forca (de fet el poema el va escriure abans d'ésser penjat), de manera similar a Baudelaire, ara bé, en cap moment, amb un vessant satànic.

Observem el versos 12 i 13: "Tú, que de la muerte, tu vieja y fuerte amante, engendras la esperanza-iuna loca encantadora!". La interpretació aquí és que el diable, és a dir, el bé, engendra l'esperança amb la mort, és a dir, la mort és la única esperança i l'únic bé que pot fer l'home. Evidentment això ens porta a Silè i de retruc, a *Faust*. Baudelaire es va llegir l'obra goethiana i el va utilitzar més d'un vegada en els seus comentaris artístics. El poeta maleït torna a posar de manifest una de les idees més recurrents en aquest estudi i en la història humana: el millor per l'home és no néixer, i si neix, morir aviat. Les obres es tornen a relacionar i se'ns torna a associar al dimoni amb la mort. De fet si seguim aquesta relació té la seva lògica: el diable és el bé i si el diable és la mort, el millor que pot fer l'home és morir, no?. Baudelaire va viure una vida molt miserable, i de fet hi ha constància d'un intent de suïcidi al 1845, per tant no resultaria estrany que se li passés per la ment aquesta impressió. Si ens fixem en els versos 31 i 32 veiem la refutació d'aquesta idea: "Tú, que para consolar al hombre frágil que sufre, nos enseñas a mezclar el salitre y el azufre"; salnitre i sofre són components per a crear verí, perfecte per a llevar-se la vida (*Faust* també està a punt de prendre-se'n al principi de l'obra). A més, ell mateix defineix a aquesta esperança com una "boja encantadora", afirmació que ens porta a l'ideal romàntic i no oblidem que és d'on ell prové.

EL DIABLE EN LA LITERATURA

Com a penúltim punt destacar un altre dels temes fonamentals en l'obra baudeleriana. Si anem al pròleg de *Les flors del mal* (veg. Annexos, 6.2 *Al lector*), les tres últimes estrofes diuen així:

*Però enmig de panteres, xacals, gossos de presa,
de simis i escorpins, de voltors i serpents,
de monstres udolants, grunyidors i llisquents,
en els corrals infames del vici i la feblesa,
un n'hi ha de més lleig, més àvol, més deforme!
Tot i no fer grans gestos ni armar terrabastalls,
el món convertiria en un munt d'escombralls
i amb gust l'engoliria fent un badall enorme;
és el Tedi! – amb ulls molls per un plorar impassible,
somia cadafals fumant el seu hudà.
Ja el coneixes, lector, aquest monstre sensible,
-hipòcrita lector, -semblant meu, - i germà!*

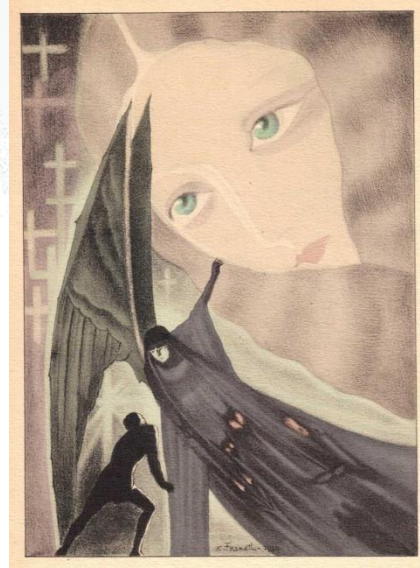
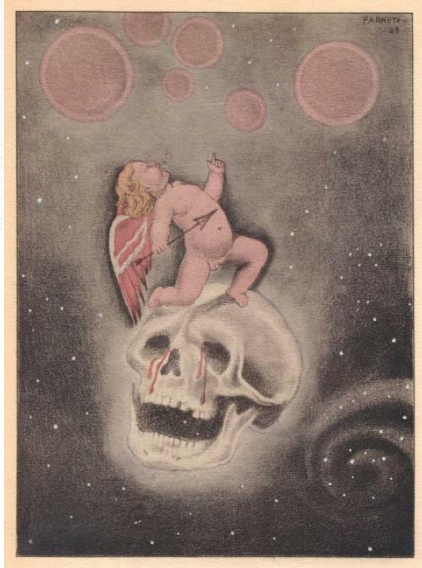
Il·lustració per a una edició de 1951, de Georges Cornélius

Traducció de Xavier Benguerel

El tedi és l'avorriment a causa de la repetició contínua d'una cosa no interessant. Baudelaire considera que aquest és el pitjor enemic de tots i l'única manera d'aconseguir vèncer-lo és amb el vici, tot i que de fet, sempre acaba guanyat la monotonia. Recordem que el poeta dignificava un estil de vida basat en la bohèmia i en el lliure albir continu, però a causa de la seva economia no se'l podia permetre. Això el frustrava incansablement i per això, el diable resulta ser una entitat que allibera als homes d'aquest enuig, de la mateixa manera que Mefistòfil fa viure a Faust tota mena d'experiències perquè aquest està avorrit de la vida. Això ho demostra amb el versos, per exemple, 11 i 12: "Tú que, lo mismo a los leprosos que a los parias malditos, enseñas por el amor el gusto del Paraíso". Per a "Paradís", és refereix a l'alliberament d'aquest enuig existencial, perquè és el que més vol l'home i el que necessita, i per amor, a l'amor carnal, és a dir, el vici, com bé defensa l'autor. O també ho veiem en els versos 37 i 38: "Tú, que metes en los ojos y en el corazón de las muchachas el culto de la llaga y el amor de los andrajos", referint-se a que el diable fa que les prostitutes valorin la seva feina i d'aquesta manera, els homes (en masculí) puguin gaudir d'aquest vici millor que mai (és molt misogin, però malauradament és la mentalitat de l'època). Ja, per finalitzar aquest punt, examinar els versos 34 i 35: "Tú, que pones tu marca, oh, cómplice sutil en la frente de Creso impenitente y vil". Cressus va ser l'últim rei de

EL DIABLE EN LA LITERATURA

Lídia, conegut per gojar d'una vida plena de plaers, art i guerra, en definitiva, el model a seguir de Baudelaire i l'home que hauria aconseguit l'objectiu de no caure en el tedi. Un cop més, deixa clar que el diable és qui beneficia als homes d'aquest alliberament de la monotonia.

Il·lustracions per una edició de 1935, de Carlo Farneti

I arribem, ara sí, a la part final d'aquest comentari. Durant tota aquest anàlisi hem pogut observar com Satanàs és capaç d'ajudar tant als homes i omplir-los d'inacabables béns. I és que el que estem veient és un dels primers indicis de la literatura satànica, on el diable és el centre d'atenció i on se li rendeix culte. Molts altres poetes maleïts, com Apollinaire i Rimbaud també inclouran en alguns dels seus poemes aquesta figura. I si ens fixem en l'apariat final (veg. versos 45 i 46), podem veure la culminació d'aquesta visió: Baudelaire caracteritza a Déu com un ésser amb "negra còlera". Això ja és la blasfèmia més grossa que diu en tot la obra. Primer perquè l'associa amb el color negre (típic del dimoni) i segon perquè diu que impedeix als homes aconseguir el paradís. En certa manera, podríem dir que Déu és el verdader diable. Però la cosa no s'acaba aquí, perquè encara queda tota una Oració on, primer, glorifica a Satan i després li atribueix tot el coneixement verdader (cosa que també fa en els versos 7 i 8, 18 i 19 i, 22 i 23) per finalment demanar-li d'estar al seu costat quan ell (Baudelaire) es mori (és a dir, poder anar a l'infern), ja que preveu que al final de tot el maligne s'aixecarà com a nou governador del món ("como un templo nuevo tus ramajes se extenderán!"). El que veiem és, doncs, una total magnificació a Satanàs, les paraules d'un home que ho ha passat tant miserablement que s'aferra a l'únic ésser que podria ajudar-lo, el diable és la salvació. S'ha girat les tornes, en aquesta visió el mal és Déu, el bé és qui antany havia estat la personificació del mal. Molts literats anomenen a Baudelaire el Dante francès, i de fet, tenen raó, perquè si això ho escrivís qualsevol

EL DIABLE EN LA LITERATURA

escriptor de tercera, seria una nicensa. Però és que resulta que Baudelaire és i serà sempre un grandíssim poeta.

Frontispici, d'una edició de Les fleurs de mal, de Félix Bracquemond.

2.6 UN ESCRIPTOR, UNA BRUIXA, PONÇ PILAT I UN ESTRANGER ANOMENAT VOLAND

El mestre i Margarida, Mijaíl Bulgàkov

I arribem a la nostra última parada en la història del diable. Ens traslladem al Moscou dels anys trenta, en ple estalinisme, per conèixer quin era el panorama literari en aquell moment, durament reprimit i censurat. Una de les bases del sistema polític creat pel cap del PCUS era la repressió total de la població i això no va excloure als literats. Com els antics tsars, considerava que l'escriptor era una figura que contribuïa a la creació dels ideals del poble i, en aquest cas, aquests ideals havien de ser els comunistes. Per això va assignar-los "un seguit de pautes" que havien de complir si volien que el govern els deixés publicar i que alguns van seguir al peu de la lletra, mentre d'altres s'hi van mostrar en desacord; aquests van ser durament censurats i reprimits. Entre aquests insurrectes hi va haver figures com:

- Óssip Mandelstam (Varsòvia, 15 de gener de 1891 – Camp de trànsit Vladperdpunk, 27 de desembre de 1938), un dels millors poetes russos del segle XX, que va morir en un camp de treball o *Gulag* després de ser perseguit durament per Stalin; la seva dona, Nadejda Mandelstam, va escriure una biografia on retratava tot l'horror i tragèdies que va patir l'escriptor i els seus contemporanis, anomenada *Contra tota esperança*.
- Anna Akhmatova (Bolxoi Fontan, 23 de juny de 1889 - Domodédovo, 5 de març de 1966), poetessa i íntima amiga de Mandelstam, que encara que no va ser enviada als gulags, va patir la deportació de molts dels seus familiars, especialment la del seu fill, i va definir la URSS com: "Un lloc on els únics en pau són els morts, els vius viuen anat d'un camp de treball a l'altre". Va escriure durant aquest terror *Rèquiem*, un recull de poemes on tracta sobre diferents temes i, especialment, el del patiment d'una mare vers la situació del seu fill.
- Boris Pasternak (Moscou, 10 de febrer del 1890 - Peredelkino, 30 de maig del 1960), escriptor i poeta que va publicar la seva novel·la *Doctor Givago* a Itàlia l'any 1957 i degut a això va ser perseguit i censurat brutalment per la URSS. De fet va estar guardonat al Premi Nobel de Literatura al 1958 però el va refusar pressionat per aquesta.
- Marina Tsvetàieva (Moscou, 9 d'octubre de 1892 – Ielàbuga, 31 d'agost de 1941) poeta russa que també van patir ella i la seva família, una brutal repressió estalinista i va acabar

EL DIABLE EN LA LITERATURA

suïcidant-se (encara que hi ha historiadors que defensen que va ser obligada a suïcidar-se).

- Aleksandr Solzhenitsyn (Kislovodsk, 11 de desembre de 1918 - Moscou, 3 d'agost de 2008), escriptor i historiador que va estar des de 1945 a 1956 pres en un gulag per anar en contra de les idees de Stalin. Al 1970 se li va concedir el Premi Nobel de Literatura però també el va haver de refusar a causa de la pressió de l'estat. Va publicar *Arxipèlag Gulag*, un recull del testimoni de més de dues centes persones que van patir les atrocitats del règim soviètic i que va tenir una gran repercussió.

Gràcies a aquestes polítiques extremes, durant l'estalinisme es va crear a la URSS una situació d'autèntic terror on fills denunciaven a pares i veïns entre veïns i, on bastava amb una mala mirada al dictador per a se arrestat. D'aquest panorama desolador el nostre autor, Mijaíl Bulgàkov, no se'n va escapar pas i va ser també víctima de les repressions i censura d'aquella època que intentaria retratar, utilitzant la sàtira i la ironia, a la seva obra més famosa, *El mestre i Margarida*.

PER QUÈ AQUESTA OBRA?

Perquè com a última representació del diable d'aquest treball, és interessant explorar-ne la figura que es mostra, que, com veurem, ja s'ha humanitzat bastant. Bulgàkov es va inspirar en el *Faust* de Goethe per escriure l'obra. A més, és el primer cop que no veiem un diable sol, sinó un principal acompanyat d'un seguici d'allò més original.

AUTOR I OBRA

Mijaíl Afanàssievitx Bulgàkov (Kíev, 3 de maig de 1891 - Moscou, 10 de març de 1940) va ser un novel·lista i dramaturg rus. Va estudiar medicina a la Universitat de Kíev fins a acabar la carrera, però es va traslladar a Moscou per dedicar-se a escriure. Abans, però, va exercir de metge al front de la Primera Guerra Mundial, cosa que li va suposar una forta addicció a la morfina, deguda a ésser ferit de gravetat més de dues vegades, la qual va abandonar al 1918. L'escriptor narra aquest episodi vital a la seva obra *Morfina* (1926). Un cop instal·lat a la capital russa, les seves obres van gaudir d'un gran èxit i moltes peces teatrals es van portar a l'escenari, com ara

Bulgàkov als anys 20

EL DIABLE EN LA LITERATURA

Els dies dels Turbin (1926), una adaptació de la seva exitosa novel·la, *La guàrdia blanca* (1925), dirigida per Konstantín Stanislavski. Aquesta narra la lluita de gent honrada vers els comunistes però en nom dels seus ideals i no per interessos personals. A causa de la crítica política de les seves obres, aquestes es van prohibir al 1929, cosa que va colpir a l'autor, sobretot en el tema econòmic. Per això, va escriure diverses cartes a Stalin a mode de súplica perquè li permetés abandonar el país. El dictador va contestar amb una trucada telefònica, on va deixar-li clar quina era la seva opinió al respecte de la petició, però va aconseguir-li una feina a la ciutat. Tot i així les coses no van continuar gaire bé: la censura cada cop era més estricta i Bulgàkov va viure entre l'esperança i la desesperació de obtenir o perdre les oportunitats de marxar de la URSS. Va sobreviure a les purgues i deportacions, en part gràcies a la "protecció" de Stalin, però el seu estat anímic minvava, encara que mai va perdre el sentit de l'humor en els seus escrits. Al 1928 va començar la redacció de *El mestre i Margarida*, que va compaginar amb diverses feines i amb el dubte de si aconseguiria publicar-la finalment. Ja gairebé al seu llit de mort, va acabar les últimes parts dictant-les a la seva dona. Bulgàkov va morir al 1940 de nefrosclerosi, un trastorn renal hereditari que ja s'havia diagnosticat ell mateix de ben jove.

Monument a Bulgàkov a Khàrkiv, Ucraïna

EL DIABLE EN LA LITERATURA

L'estil narratiu i dramàtic de Bulgàkov es caracteritza per un ús continu de la sàtira per criticar la societat (especialment la comunista) i un sentiment fort cap a la llibertat d'expressió. Les seves novel·les acostumen a contenir moltes dosis de bon humor, amb un rerefons seriós i rebel. A més, al ser també dramaturg, la construcció dels personatges de les seves obres sempre resulten ser molt completes i originals. Ell va ser un dels primers autors a no definir els enemics del poder soviètic com a canalles vils i menyspreables sinó com a persones desorientades que lluitaven per una causa perduda, en la seva novel·la *La guàrdia blanca* (1925). Tot i que el moviment literari oficial de l'època era l'anomenat realisme socialista, instaurat per el govern, Bulgàkov mai el va seguir.

El mestre i Margarida es va publicar per primer cop, a títol pòstum, al 1967, en una versió brutalment censurada. La versió completa no es va publicar fins a 1973. L'obra narra l'arribada de Satanàs a Moscou sota l'aparença del professor alemany Volland. Ell i el seu seguici de diables començaren a posar potes enlaire la vida tranquil·la i sotmesa al règim comunista, dels moscovites. A més, la novel·la també introdueix dues històries més: l'amor entre Margarida, una bella jove, i el Mestre, un escriptor que ha ingressat en un manicomi després d'haver patit el rebuig de la seva obra sobre Ponç Pilat (que al·ludeix a Stalin); i fragments d'aquesta mateixa obra, que van apareixent al llarg del llibre.

La novel·la es divideix en dues parts: a la primera, els seuaços de Volland; Popota, un gat amb atribuïts humans i caràcter complicat; Fagot (o Koróviev), un engalipador loquaç capaç de crear el més inexplicable caos; Azazel, un individu baix, pèl-roig, amb un ullal sobresortint d'una boca malcarada i Guela, una bruixa fàmula amb poder per "vampiritzar" als incauts; els hi faran viure episodis d'autèntic babel a diferents personatges del tot singulars, entre ells, el poeta Desemparat, que es trobarà amb el Mestre al manicomi i aquest li explicarà tota la seva fracassada història d'amor. A la segona apareixerà Margarida, que rebrà una invitació de Volland per assistir al Ball del Pleniluni Primavera com a dama d'honor. Després de suportar un quimèric espectacle diabòlicament extraordinari, on es revelarà una nova cosmogonia, el diable li oferirà una recompensa i l'amant podrà retrobar-se amb el Mestre. A més, Volland li tornarà el manuscrit de la seva novel·la de Ponç Pilat, a partir del qual podrem descobrir més la història del procurador romà i els seus remordiment per haver condemnat injustament a un home anomenat Joshua Ga-Nozri (què fa referència a Crist, en la novel·la) i haver matat a Judes de Kerioth (Judes Iscariot). Més tard, tornant al present, Fagot i Popota faran els últims desgavells mentre Volland es prepara per abandonar la ciutat juntament amb Margarida i el Mestre, ja que després de la visita d'un sant, es decidirà el destí dels enamorats. Azazel els hi farà una visita, els

EL DIABLE EN LA LITERATURA

enverinarà i deixarà lliures les seves ànimes, que seran conduïdes per l'ardat de dimonis cap a un lloc on viure i estimar-se eternament i, durant el trajecte, coneixeran al procurador romà, a qui finalment li serà perdonat el seu crim i se li concedirà el repòs etern, partint acompanyat de Ga-Nozri. I paral·lelament, després del batibull causat a la capital soviètica, les autoritats ho atribuiran tot a una colla d'hipnotitzadors altament competents i poc a poc l'incident s'anirà oblidant. Excepte per al poeta Desemparat que continuarà el llegat del Mestre.

EL DIABLE EN LA LITERATURA

COMENTARI

De pronto algo llamó la atención de Volland en la torre redonda del tejado, a sus espaldas. Un hombre de barba negra, sombrío, vestido con túnica y sandalias hechas por él, harapiento y manchado de arcilla surgió de la pared.

-¡Vaya!-exclamó Volland mirándole con cierta burla-¡Lo que menos me esperaba es verte aquí! ¿Qué te trae, huésped inesperado?

-He venido a verte, espíritu del mal y dueño de las sombras-contestó el recién llegado, mirando a Volland de reojo, con aire hostil.

-Si has venido a verme, ¿por qué, entonces, no me saludas ex recaudador de contribuciones?- habló Volland con severidad.

-Porque no quiero que sigas con salud-contestó insolente el recién llegado.

-Pues tendrás que conformarte con ello-repuso Volland y una sonrisa desfiguró su boca-, casi no has tenido tiempo de aparecer en el tejado y ya has dicho una necedad, y te diré en qué consiste: en tu tono. Has pronunciado las palabras como si no reconocieras la existencia del mal y de las sombras. Por qué no eres un poco amable y te detienes a pensar en lo siguiente: ¿qué haría tú bien si no existiera el mal y qué aspecto tendría la tierra si desaparecieran las sombras? Los hombres y los objetos producen sombras. Esta es la sombra de mi espada. También hay sombras de árboles y seres vivos. ¿No querrás raspar toda la tierra, arrancar los árboles y todo lo vivo para gozar de la luz desnuda? Eres un necio.

Mijaíl Bulgàkov, *El Maestro y Margarita*, Cap. 29, pg. 432-433, trad. Amaya Lacasa Sancha, Penguin Random House Grupo Editorial, Debolsillo, Barcelona, 2015

El nostre últim diable fa aparició: Volland, senyor del mal i les tenebres. Aquest fragment està ubicat ja al desenllaç de la novel·la. Volland, després d'haver deslliurat al Mestre, espera als seus subordinats en una terrassa d'un edifici, per marxar de Moscou. Amb ell, està Azazel. De cop, rep la visita de Leví Mateu, per informar-lo de que s'ha decidit quin ha de ser el destí dels dos enamorats. El primer que podem observar és que el deixeble ja l'anomena "senyor del mal i de les ombres", és a dir, el dimoni té una reputació. Però qui és realment Volland? En primer lloc, deixar clar que en realitat és el mateix Satanàs, que a la novel·la adopta aquest nom i és el que utilitzarem en la resta del comentari. En segon lloc, dir que és un personatge complex, al contrari

EL DIABLE EN LA LITERATURA

que el seu predecessor dantesc (Veg. 2.2 *Una nova visió: Dante i el Llucifer atrapat en el gel*) i molt més humanitzat i elaborat.

Analitzant abans la forma, el fragment és un diàleg, entre Voland i Leví Mateu. Aquest acaba amb un monòleg del dimoni on contesta, demostrant el seu coneixement sobre el món, que el mal és necessari perquè el món existeixi: “¿No querrás raspar toda la tierra, arrancar los árboles y todo lo vivo para gozar de la luz desnuda?”; considerar el contrari és a dir, que es pot viure sense el mal, és de necis, com Leví. D’aquesta manera argumenta que la seva existència és necessària i que per tant, que l’apòstol el menyspreï és una greu falta de respecte i una estupidesa, ja que sense ell, el mal, l’orbe no existiria.

El nom de Voland prové del *Faust* de Goethe; allà, en la Nit de Walpurgis apareix un personatge anomenat Voland, que és un dels molts noms del diable en la tradició alemanya:

MEFISTÒFIL

Tan lluny!...

Hauré d’emprar

l’autoritat de l’amo. Mou-t’hi! Va!...

Feu lloc. Veniu ací, vos, Cavaller Voland.

J. W. Goethe, *Faust*, pg. 167, trad. de Josep Lleonart, Edicions 62, Educaula, Barcelona, 2009

Pel que fa a l’aspecte físic, si més no, a la seva forma humana, Bulgàkov ens en fa una descripció molt completa al capítol u:

Primero: el hombre descrito no cojeaba de ningún pie, no era ni pequeño ni enorme; simplemente alto. En lo que se refiere a su dentadura tenía a la izquierda coronas de platino y a la derecha de oro. Vestía un elegante traje gris, unos zapatos extranjeros del mismo color, y una boina, también gris, le caía sobre la oreja con estudiado desaliño. Llevaba bajo el brazo un bastón negro con la empuñadura en forma de cabeza de caniche. Aparentaba cuarenta años y pico. La boca, algo torcida. Bien afeitado. Moreno. El ojo derecho, negro; el izquierdo, verde. Las cejas, oscuras, y una más alta que la otra. En una palabra: extranjero.

Cap. 1, pg. 27

En aquest capítol és el primer cop que fa aparició, davant de Desemparat i Berlioz, el seu editor (que acabarà decapitat per una premonició del diable), i ja mostra tenir molts coneixements a més de no ser el primer cop que es relaciona amb els humans:

EL DIABLE EN LA LITERATURA

Pero la idea de enviar a Kant a Solovki¹² no solo no extrañó al forastero, sino que pareció entusiasmarle.

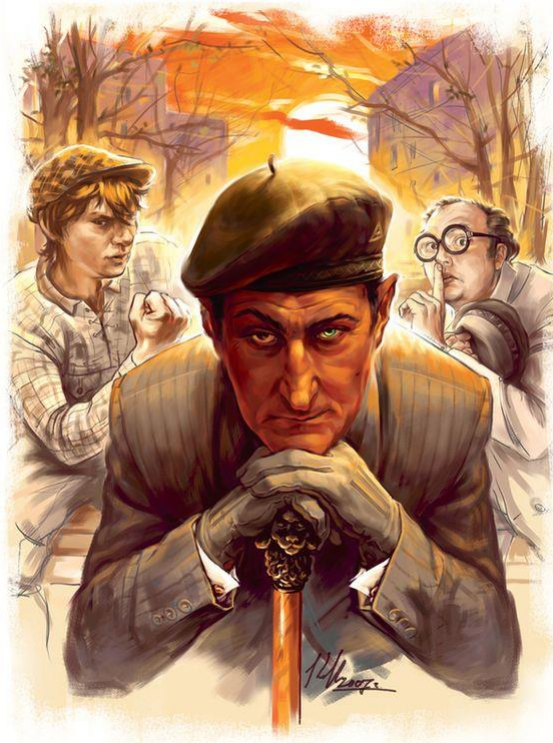
-¡Estupendo!-gritó. Y le brillaba el ojo izquierdo (el verde) mirando a Berlioz-. ¡Allí es donde debiera estar! Ya le decía yo mientras desayunábamos: “Usted dirá lo que quiera, profesor, pero se le ha ocurrido algo absurdo. Puede que sea muy elevado, pero resulta incomprendible. ¡Ya verá cómo se reirán de usted!”

A Berlioz parecían crecerle los ojos de asombro. ¿Desayunando... con Kant? Pero, ¿qué dice este hombre?

-Pero-continuó el extranjero, sin hacer caso al asombro de Berlioz y dirigiéndose al poeta-es imposible mandarle a Solovki porque lleva más de cien años en un lugar mucho más lejano que Solovki, y le aseguro que no hay modo de sacarle de allí.

Cap. 1, pg. 30-31

Voland es presenta com un professor d'arts obscures que va a fer un espectacle durant uns quants dies a la ciutat. A partir d'aquí és quan ell i els seus començaran a capgirar la pacífica existència dels moscovites.

Voland, Desemparat i Berlioz

¹² Illa del mar Blanc, antic lloc de deportació.

EL DIABLE EN LA LITERATURA

A partir d'aquest fragments podem començar a analitzar el concepte del diable de la novel·la. Per Bulgàkov, Voland és un príncep de les tenebres, un ésser coneixedor del bé i el mal que s'encarrega de controlar aquestes dues forces. És més, l'epígraf del llibre és ni més ni menys que una cita de *Faust*:

-Aun así, dime quién eres.

-Una parte de aquella fuerza que siempre quiere el mal y que siempre practica el bien.

GOETHE, *Fausto*

Segons José María Guelbenzu (veg. Pròleg d'aquesta edició), Voland és això, un ésser que practica el bé i el mal: el bé, perquè és un "desemascarador de vicis", en realitat, ell i la seva colla es dediquen a castigar i ensenyar totes aquelles conductes nefastes pròpies de la Rússia dirigida per Stalin (que de retruc serveix a l'autor per fer-ne una crítica): la peresa, l'egoisme, la ineptitud, la mesquinesa...; i el mal, perquè per dur a terme aquests càstigs, demostren la seva naturalesa diabòlica. També és un portador de caos a una societat ordenada, de manera similar al diabló de Poe (veg. 2.4 Personatge pintoresc: i va baixar un diabló vestit com un senyor). Voland és un diable que no aguanta als hipòcrites ni a la estupidesa, un ésser posseïdor de molts coneixements i saviesa per sobre de tothom que es dedica a fer de jutge de la ciutat, ja que únicament perdona als dos amants, perquè són les dues úniques ànimes pures.

Tot i així la seva naturalesa de diable no s'acaba d'abandonar, ja sigui mitjançant riures eixordadors, somrisos malèfics ("y una sonrisa desfiguró su boca") o actes de burla ("¡Vaya! exclamó Voland mirándole con cierta burla") envers figures santes. Molts personatges de l'obra es refereixen a ell com una criatura terrible, tot i que de fet, tampoc mostra excessiva brutalitat a l'hora de castigar als hipòcrites, només severitat. Potser l'únic moment on s'exhibeix més cruel i sàdic i, perquè no, diabòlic, és quan mata a sang freda al baró Maigel i es beu la seva sang (veg. Cap. 23, pg. 332-335), en addició que el calze d'on beu havia estat abans el cap de Berlioz.

Aquesta faceta més neutra queda demostrada amb el fet que ajuda al Mestre i a Margarida; a més, després del Ball del Pleniluni Primaveral (veg. Cap. 24, pg. 344-362), accedeix a la petició d'alliberar Frida, una bruixa condemnada per haver matat el seu fill (de manera similar al personatge de Margarida en *Faust*); deixa anar a Nikolái Ivánovich, un veí de Margarida que s'havia convertit en porc; permet que Natasha, la criada de Margarida, es quedi en la seva forma de bruixa i, a Varenuja, un noi vampiritzat per Guela, també li concedeix tornar a la seva forma normal (encara que aquest últim prec el fa de mala gana, ja fart de tantes demandes).

EL DIABLE EN LA LITERATURA

Fagot i Popota als Estanys del Patriarca, Moscou

Deixem momentàniament aquest tema (que aclarirem a les conclusions), per encetar-ne un de nou. Podem afirmar sense equivocar-nos que Bulgàkov, al escriure *El mestre i Margarida* es va basar en el *Faust* de Goethe. Durant tota la novel·la podem trobar símls molt interessants i per això podem trobar una clara semblança entre els dos dimonis, Mefistòfil i Voland, protagonistes de sengles obres.

"Mai parli amb desconeguts", títol del primer capítol de la novel·la i una advertència als Estanys del Patriarca

EL DIABLE EN LA LITERATURA

Per a començar, hi ha moltes referències a Mefistòfil en el personatge de Voland: ambdós són alemanys; el bastó amb cap de caniche és una al·lusió al primer cop que apareix Mefistòfil, que és en forma de gos; els dos van vestits de formes semblants i també parlen loquaçment, ja que, quan Voland es presenta per primer cop davant del poeta i l'editor, recorda molt a la forma de garrar del diable fàustic, encara que a mesura que avança la novel·la adopta un posat més seriós. Tot i així també hi ha diferències entre ells: Mefistòfil és un diable malvat que enganya les seves víctimes i les porta al crim per quedar-se la seva ànima; Voland, en canvi, és un jutge imparcial que guarda atributs malignes, però, a diferència de l'altre, aquest entén i respecta les passions humanes. En definitiva, Mefistòfil no creu en l'ésser humà; Voland, sí.

Si analitzem les dues obres veurem que, a part dels dos diables, també s'assemblen (les obres) en altres aspectes. En primer lloc, el nom de Margarida en la novel·la de Bulgàkov no està escollit en va. Fa referència a la Margarida de *Faust*. Segons Christopher Domínguez Michael, en un article a la revista *Letras Libres*¹³, la Margarida de Bulgàkov és una sàtira a la Margarida de Goethe: una és extremadament beata, odia al dimoni i té un final tràgic; l'altre no ho és gens, és més, té tractes amb un diable, es torna bruixa i té un final feliç amb el seu amant gràcies, també, al diable. Si ens ho mirem des d'aquesta perspectiva, Michael diu que el mite fàustic està present en les dues obres: Faust fa un pacte amb Mefistòfil i Margarida fa un pacte amb Voland (accedeix a acompanyar-lo al ball a canvi que alliberi al Mestre). Ara bé, en *El mestre i Margarida*, el pacte és més màgic i els fets ocorreguts a Moscou queden com una mera anècdota, mentre que en *Faust* tenen molta més repercussió. Una altra diferència és que en la obra de Goethe, tant el paradís com l'infern són mencionats i mostrats; a l'altre, en canvi, no s'esmenten en cap moment, més aviat sembla que el que existeix és només la "Llum" i la "Foscor".

A. Zerkàlov¹⁴, diu que els sequaços de Voland serien Mefistòfil, tot el que fa ell a *Faust*, ho fan ells a la novel·la: "Són organitzadors, assassins, mestres en distraccions, custodis, secretaris, servidors, executors". Partint d'això, voldria fer una menció especial als altres dimonis de la novel·la del seguici de Voland, ja que, encara que la figura principal que analitzem és la del seu senyor, o com li diuen ells, *messere* (un títol honorífic francès que vol dir "senyor" o "cap"), trobo que són un personatges molt originals que val la pena mirar-se amb una mica de detall:

¹³ Veg. "El maestro y Margarita" de Mijaíl Bulgákov, Christopher Domínguez Michael, *Letras Libres*, 31 de Març de 2000, url: <http://www.letraslibres.com/mexico/el-maestro-y-margarita-mijail-bulgakov>.

¹⁴ Veg. Annexos: *Percepción de la novela de M. Bulgákov. El Maestro y Margarita en la literatura rusa e hispana.*, Olga Malysheva, pg. 273.

EL DIABLE EN LA LITERATURA

- **Popota:** un dels dimonis més característics de la novel·la, amb aspecte de gat negre enorme i bípede, que es vesteix i parla com si fos un humà. El seu caràcter és irritant i groller, que moltes vegades fa sortir de polleguera a Volland. Adora el vodka, els escacs i les pistoles i li encanta fer bromes. En alguns moments de la novel·la adopta forma humana, encara que se'l descriu "amb aspecte de gat". Ell i Fagot són

Il·lustració de Popota, www.pinterest.com

companys inseparables que gaudeixen enganyant a tothom, creant el caos més absolut. Està basat en Behemot (d'aquí el nom Popota, ja que s'acostuma a associar amb l'hipopòtam), un monstre bíblic mastodòntic que apareix en *Job* (veg. Jb 40, 10-19). Aquest és capaç de menjar en un dia l'herba de mil muntanyes i engolir tota l'aigua que porta el riu Jordà en un any. Jaques Collin de Plancy¹⁵ el va incloure en el seu *Dictionnaire infernal* com a diable en forma d'elefant. Al final de la novel·la es revela la seva forma original (com era abans de convertir-se en dimoni): un jove joglar.

Dimoni Behemot, Louis Le Breton

- **Fagot:** també anomenat Koróviev, ell mateix es presenta com a "traductor i assistent del professor Volland". Se'l descriu com a un home alt i amb un bigoti com dues plomes de gallina, vestit normalment amb jaqueta i pantalons de quadres, amb una gorra de jockey i el seu tret més característic, uns impertinents amb un vidre buit i l'altre trencat. Sempre parla pels descosits i és un mentider expert; a més, té la capacitat de crear il·lusions, alhora que fer qualsevol feina, des d'un prestidigitador fins a un director de corals. És el company inseparable de Popota, tot i que, a diferència del gat, ell mai comet

¹⁵ Jaques Auguste Simon Collin de Plancy (Plancy, 28 de gener de 1793 - París, 26 de gener de 1881) va ser un escriptor francès lliurepensador interessat en l'ocultisme i l'insòlit. La seva obra més important és el *Dictionnaire infernal*, on fa un recull de tots els coneixements que tenia sobre demonologia i supersticions. Louis Le Breton (Douarnenez, 1818 -1866), un pintor, va fer les il·lustracions de 69 diables que apareixien al llibre.

EL DIABLE EN LA LITERATURA

actes violents. La seva forma original és la d'un cavaller d'armadura porpra, que va ser condemnat per fer una broma sobre les tenebres i la llum no gaire apropiada.

Il·lustració per al Capítol 9: Coses de Koróviev, www.pinterest.com

- **Azazel:** l'últim dimoni en fer aparició. Té un aspecte d'home baixet, amb espatlles atlètiques, pèl-roig com el foc, una nubècula a l'ull i amb un ullal que li sobresurt de la boca. Al contrari que els altres dos, que són força alegres, Azazel és bastant més seriós i mal carat i ell mateix declara que no se'n surt gaire bé a l'hora de parlar amb la gent. Compleix sempre les ordres de Voland amb la màxima eficàcia i no dubta a l'hora de matar algú. Està basat en el dimoni Azazel, que apareix al *Levític* (veg. Lev 16, 8-10), té forma de cabra, corresponent a una de les representacions típiques del diable. També apareix al llibre apòcrif d'*Henoc*, on es un dels causants del diluvi universal. La seva forma original és la d'un dimoni assassí del desert, amb armadura fosca i ull buits i negres.

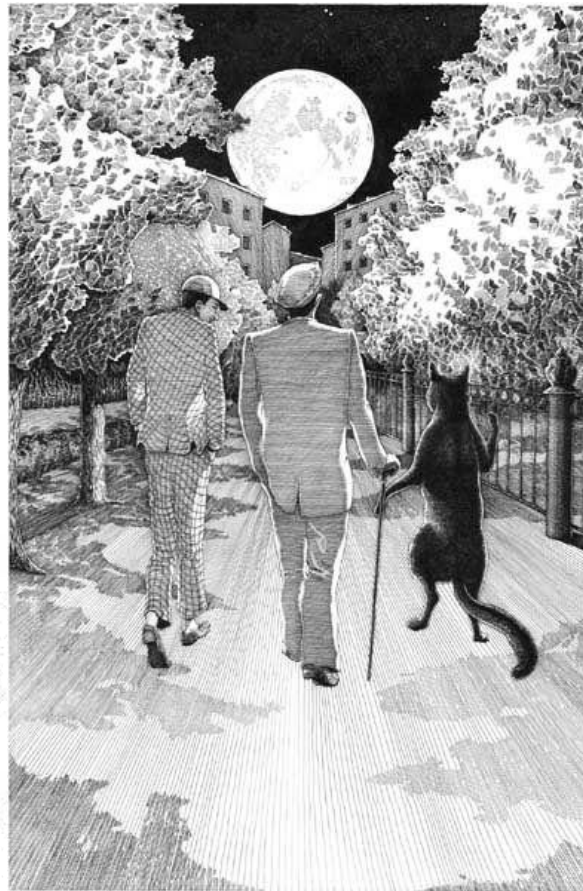
Il·lustració d'Azazel per a un cartell promocional, www.pinterest.com

- **Abaddon:** encara que no és un seuaç directe de Voland, està present sempre que ell el crida. Es presenta com un ésser alt i prim, extremadament pàl·lid i amb unes ulleres fosques. És la representació de la mort, capaç de matar a qui sigui amb els seus ulls (de manera similar a un basilisc), per això porta les ulleres. El nom prové d'Abaddon el senyor

EL DIABLE EN LA LITERATURA

de les llagostes i els abismes, que apareix amb la cinquena trompeta a l'*Apocalipsi* (veg. Ap 9, 1-11).

I després de parlar d'aquest dimonis tant diferents i heterogenis tornem al diable clau en aquest anàlisi. L'objectiu de Mijaíl Bulgàkov en aquesta novel·la és, mitjançant la sàtira i la imaginació, fer una crítica severa al règim de Stalin que tants problemes li va causar a ell i a tots els escriptors que no podien expressar la seva opinió. Voland surt guanyant a la novel·la, guanya al comunisme, en certa manera podríem dir que és un "heroi". Bulgàkov no crea un diable per que causi terror i escampi el mal en estat pur, crea un diable perquè és la única força capaç de superar i vèncer la dictadura a la qual es veu sotmès el país. Podem concloure, doncs, que Voland és la humanització del diable. Per què? Perquè sap diferenciar el bé del mal, entén les passions humanes i és capaç d'ajudar o castigar aquells que ho mereixen. No és com Mefistòfil que només veu als humans com mers titelles amb qui poder jugar i emportar-se la seva ànima. Voland té un sentit de la justícia. *El mestre i Margarida* es caracteritza per una imaginació desbordant envoltada en un mar de caos. És un llibre esbojarrat i una de les grans obres de la literatura del segle XX.

"Els manuscrits no cremen"

3. CONCLUSIONES

El diable és una figura de la qual se n'han escrit rius de tinta. Hi ha hagut diversos estudis, molt més complets i extensos que aquest, que s'han dedicat a analitzar-la molt més profundament i en àmbits que van més enllà de la literatura, com ara la religió, la sociologia o l'art. L'objectiu d'aquest modest treball era fer un estudi de com ha canviat la imatge literària del diable a partir de diferents obres de diverses èpoques, i n'he analitzat quines eren les seves representacions i les he comparades amb les que les precedien. A partir d'aquí la tesi principal que he extret és la següent: al llarg de la història de la literatura, el diable ha sofert un procés d'humanització.

A la Bíblia, representa l'oposició a Déu. En *Job* i *Zacaries*, mitjançant un acusador que s'oposa al seu criteri; als Evangelis, un esperit maligne que tempta al seu fill i l'intenta portar pel mal camí; i a l'*Apocalipsi* un bèstia maligne creadora d'heretgies que lluita contra ell i el seu exèrcit. És el mal en estat més pur, el diable no té criteri propi, és malvat perquè sí. Agafant l'*Apocalipsi*, fins i tot podríem dir que el maligne ja no està ni dotat de raó, és només un monstre que intenta de qualsevol forma evitar que Déu faci el que vol.

A la *Divina Comèdia*, continuem amb aquesta animalitat. Llucifer se'ns presenta com un monstre horrible sense cervell que només tortura pecadors i, en general, la resta de dimonis de l'*Infern* tampoc demostren ésser gaire entenimentats. Després que l'Altíssim l'hagi castigat, és només una fera engarjolada lamentant-se de la seva sort.

A *Faust* fem un canvi radical, el diable pateix el que serà el principi d'aquest procés d'humanització. Primer, se'ns apareix amb forma antropomorfa; després resulta que Mefistòfil coneix bastant bé la conducta humana i, alhora, conserva gran part dels poders demoníacs que li permeten crear il·lusions i manipular al proïsme. Resulta ser un ésser malèfic que es diverteix jugant amb les ànimes dels mortals i, ja que ha perdut tota l'esperança en ells, només troba el plaer en la negació. Ensenms, demostra també un caràcter més humà, sorprenent-se o enfadant-se en ocasions. Tot i així, la seva maldat continua sense justificació, és malvat pel fet de ser un dimoni.

A *El diable en el campanar*, veiem la continuació d'aquesta humanització. Encara que és retratat amb burla, ara el diable ja vesteix enterament com un humà i camina utilitzant passos de ball. Se'ns introdueix un nou propòsit: el diable és l'ésser que provoca un canvi en la societat i la fa avançar. Igualment, encara seguim en la línia del fet de ser malvat perquè sí.

EL DIABLE EN LA LITERATURA

A *Les lletanies de Satàn*, no veiem una humanització en l'aparença (ja que no apareix físicament), però sí en el caràcter. Ara se'ns el tracta com un ésser que salva als proscrits i marginats, que sap quin és el coneixement verdader, i el seu contrari, Déu, és exposat com un pare dèspota que només valora els seus propis interessos. El maligne també és tractat com l'únic mètode per a canviar la societat.

A *El mestre i Margarida*, veiem la culminació d'aquest procés d'humanització. Voland és un ésser coneixedor del bé i el mal que, com Mefistòfil, coneix les passions humanes, però aquest les avorreix, mentre que l'altre les entén. Finalment, el diable ja no és un ésser maligne perquè sí, és posseïdor del coneixement (perquè sap impartir la justícia) i capaç d'ajudar als qui creu que ho mereixen. El seu aspecte, ja gairebé és humà, fins i tot es fa passar per ciutadà. Un cop més, és el que porta un canvi a la societat (en aquest cas el règim estalinista) seguint la línia de Poe i Baudelaire. És veritat que encara guarda part del seu caràcter diabòlic (sobretot en la forma de castigar als hipòcrites) però, al contrari que al principi de la història, ha deixat d'encarnar el mal en sí.

La raó d'aquest canvi que acabo de mostrar va una mica més enllà de la literatura. El que passa és simple: la humanització del diable és directament proporcional al desenvolupament del pensament humà. La Bíblia està englobada en un context social on la majoria de lectors són creients i el diable serveix com la justificació dels actes malvats de les persones: "No és que jo hagi pecat, sinó que el diable m'ho ha fet fer". Durant tota l'Edat Mitjana aquesta ideologia s'accentua més, fins al punt en que la gent té por al diable perquè no es pot pecar, degut a que és molt crèdula. En el fons, el que passa és que la humanitat creu que el diable és real i que aquest encarna al mal.

Un cop s'acaba l'Edat Mitjana i entrem al Renaixement aquesta visió canvia, i és quan comença el procés d'humanització. Per buscar la causa d'aquest canvi ens hem de basar en la filosofia. Degut a l'humanisme i l'antropocentrisme, la visió teològica de l'univers comença a trencar-se i es comença a acceptar que potser el mal està en cadascun de nosaltres i no en un ésser fictici. Encara que Déu i el dimoni existeixen encara, ara, aquest no és el responsable de les nostres males accions. El diable, llavors, adquireix més trets humans ja que es comença a valorar l'ésser humà molt més. Els artistes no volen una fera monstruosa, volen un ésser similar a un humà, perquè és el que es correspon al pensament de l'època.

Entrada l'Edat Contemporània i és quan seguim amb *Faust*, el diable cada cop es torna un personatge més irreal, més pertanyent al folklore que no pas a la religió. Passa a ser una figura

EL DIABLE EN LA LITERATURA

que cada cop atrau més als escriptors, i com que s'ha heretat el culte a la figura humana, el dimoni es continua humanitzant.

I per últim, en entrar el segle XX, després de les Guerres Mundials (especialment el holocaust), dels diferents conflictes del món modern i de l'aparició del psicoanàlisi, el fet que el mal està en l'interior de l'ésser humà ja és totalment acceptat i el diable és converteix totalment en un personatge usat només en l'art. I queda demostrat amb Bulgàkov que aquesta humanització s'ha intensificat molt més.

Per posar punt i final a aquest estudi, doncs, és escaient intentar explicar que és el diable. Jo personalment crec que el diable és l'excusa per no acceptar el mal que és a dins nostre i que de fet, aquest mal, és el que ens fa més humans. Al capdavall, el fet de ser tant imperfectes i cometre tants errors és el que ens defineix, ja que penso que si tot fos perfecte, voldria dir que hem assolit una utopia que ens eleva a uns ésser diferents, capaç de convida uns amb altres en completa harmonia. Aquest ésser es transforma en una concepte gràcies al qual escriptors de totes les èpoques han pogut i podran donar llum a grans obres mestres de la literatura universal, com són les que aquí he exposat i ajudar-nos a entendre què realment som. La literatura passa a ser filosofia i el diable un personatge magnífic i complet, capaç d'entretenir-nos de mil maneres diferents.

I és molt possible que en els proper segles, a mesura que avanci la societat, el diable vagi canviant cada cop més adaptant-se als nous pensaments i a les noves formes d'entendre l'existència humana.

4. BIBLIOGRAFIA

- Alighieri, Dante. *Divina Comèdia*. Trad. Joan F. Mira. Proa, Barcelona, 2000, 1ra ed.
- Baudelaire, Charles. *Poesia Completa*. Trad. Enrique Parellada. Libros Rio Nuevo, Barcelona, 1975, 2na ed.
- Bulgàkov, Mijaíl. *El maestro y Margarita*. Trad. Amaya Lacasa Sancha. Penguin Random House Grupo Editorial, Barcelona, 2015, 1ra ed.
- Compte-Sponville, André. *Diccionario filosófico*. Trad. Jordi Terré. Paidós, Barcelona, 2005, 1ra ed.
- Giralt i Radigales, Jesús. "Baudelaire, Charles". Enciclopèdia 3E, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2009, 2na ed.
- Giralt i Radigales, Jesús. "Poe, Edgar Allan". Enciclopèdia 3E, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2009, 2na ed.
- Goethe, J. W. *Faust*. Trad. Jaume Ortolà. Riurau, Barcelona, 2009, 1ra ed.
- Goethe, J. W. *Faust*. Trad. Josep Lleonart. Edicions 62, Barcelona, 2009, 1ra ed.
- Goethe, J. W. *Fausto*. Trad. José Roviralta. Catedra, Madrid, 2007. 12na ed.
- Izzy, Massimo. *Diccionario ilustrado de los monstruos*. Trad. Marcel·lí Salat i Borja Folch. Alejandría, Palma de Mallorca, 2000, 1ra ed.
- Kelly, Henry Ansgar. *Pobre diablo: Una biografía de Satanás*. Trad. Raúl Fernández. Global Rythm, Barcelona, 2011, 1ra ed.
- La Bíblia*. Trad. BCI Interconfessional. Claret, Barcelona, 1966, 1ra ed.
- Montenegro, Walter. *Introducción a las doctrinas político-económicas*. Fondo de Cultura Económica, México DF, 2010, 3ra ed.
- Muchembled, Robert. *Historia del diablo*. Trad. Federico Villegas. Càtedra, Barcelona, 2004, 1ra ed.
- Poe, Edgar Allan. *El diablo en el campanario*. Trad. Julio Cortázar. Alianza Editorial, 1998, Madrid, 1ra ed.

5. WEBGRAFIA

- "Abadon". Ca.Wikipedia.Org. <https://ca.wikipedia.org/wiki/Abadon>. Article sobre l'àngel Abadon, amb l'etimologia del nom.

- Analysis Of Koroviev's (Fagot's) Character In Bulgakov's "Master And Margarita". 1ra ed., 2006. http://www.masterandmargarita.eu/estore/pdf/emen019_dudka.pdf. Escrit d'un autor amb el pseudònim de "Dudka". Una anàlisi del personatge de Fagot.

- "Baudelaire en versió catalana". Magpoesia.MallorcaWeb.Com. <http://magpoesia.mallorcaweb.com/poesiafrancesa/ baudelaire.html>. Informació sobre el simbolisme i Baudelaire, amb una traducció de *Al lector* de *Les flors del mal* (disponible a Annexos, 6.2 *Al lector*, Charles Baudelaire).

- "Biografia De Edgar Allan Poe". Biografiasyvidas.Com. <http://www.biografiasyvidas.com/biografia/p/poe.htm>. Biografia d'Edgar Allan Poe.

- "Biografia De Mijaíl Bulgakov". Biografiasyvidas.Com. <http://www.biografiasyvidas.com/biografia/b/bulgakov.htm>. Biografia de Mijaíl Bulgàkov.

- "Creso". Es.Wikipedia.Org. <https://es.wikipedia.org/wiki/Creso>. Article sobre el rei Cressus, amb una breu biografia.

- Domínguez Michael, Christopher. "El Maestro Y Margarita" De Mijaíl Bulgákov". Letras Libres, 2000. <http://www.letraslibres.com/mexico/el-maestro-y-margarita-mijail-bulgakov>. Article de Christopher Domínguez Michael, escriptor i assagista hispanoamericà sobre *El mestre i Margarida* amb reflexions molt interessants.

- "El Maestro Y Margarita". Es.Wikipedia.Org. https://es.wikipedia.org/wiki/El_maestro_y_Margarita. Informació general sobre *El mestre i Margarida*, d'on he extret dates de publicació.

- "Evangeli". Ca.Wikipedia.Org. <https://ca.wikipedia.org/wiki/Evangeli>. Informació general sobre els Evangelis.

- "François Villon". Ca.Wikipedia.Org. https://ca.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois_Villon. Article sobre François Villon, amb biografia i petit comentari sobre la seva obra.

EL DIABLE EN LA LITERATURA

- "Gulag". Ca.Wikipedia.Org. <https://ca.wikipedia.org/wiki/Gulag>. Article sobre el sistema de gulags a la Rússia estalinista.

- "Herman Post, De Oude Krantenlezer". Deoudekrantenlezer.N. http://www.deoudekrantenlezer.nl/beelden.php?boek_id=35. Recull d'il·lustracions per a una edició de *Les flors del mal*.

- Jacomet, Salvi. "Balada Dels Penjats. François Villon". Blog D'en Salvi Jacomet, 2013. <http://salvijacomet.blogspot.com.es/2013/05/balada-dels-penjats-francois-villon.html>. Entrada de blog amb una traducció al català de la *Balada dels penjats*, de François Villon (disponible a Annexos, 6.2 *Balada dels penjats*, François Villon).

- "La Sabiduría De Sileno". El Espejo De La Realidad, 2011. <http://mirrall.blogspot.com.es/2011/05/la-sabiduria-de-sileno.html>. Entrada d'un blog de filosofia, aquesta, sobre Silé. Resum del mite.

- "Leviatan". Ca.Wikipedia.Org. <https://ca.wikipedia.org/wiki/Leviatan>. Article sobre la bèstia bíblica Leviatan i les seves aparicions en l'obra.

- "Lluc (Evangelista)". Ca.Wikipedia.Org. [https://ca.wikipedia.org/wiki/Lluc_\(evangelista\)](https://ca.wikipedia.org/wiki/Lluc_(evangelista)). Dades sobre Lluc evangelista, naixement i mort (aproximat) i teories sobre l'autoria dels seus llibres.

- Malysheva, Olga. Percepción De La Novela De M. Bulgákov. El Maestro Y Margarita En La Literatura Rusa E Hispana. 1ra ed., Tomsk. http://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/aepe/pdf/congreso_47/congreso_47_30.pdf. Comentari extret d'una biblioteca per a professors on es comenta la novel·la citant diferents estudiosos (disponible a Annexos, 6.3 *Percepción de la novel·la de M. Bulgákov. El maestro y Margarita en la literatura rusa e hipana*, Olga Malysheva).

- "Marc (Evangelista)". Ca.Wikipedia.Org. [https://ca.wikipedia.org/wiki/Marc_\(evangelista\)](https://ca.wikipedia.org/wiki/Marc_(evangelista)). Dades sobre Marc evangelista, naixement i mort (aproximat) i teories sobre l'autoria dels seus llibres.

- "Mateu Apòstol". Ca.Wikipedia.Org. https://ca.wikipedia.org/wiki/Mateu_ap%C3%B2stol. Dades sobre l'apòstol Mateu, naixement i mort (aproximat).

- "Mijaíl Bulgákov – Rusopedia: Todo Sobre Rusia". Rusopedia.Rt.Com. http://rusopedia.rt.com/personalidades/personalidades_de_cultura/issue_278.html. Article de Mijaíl Bulgàkov, principalment biogràfic i estructurat en apartats.

EL DIABLE EN LA LITERATURA

-Naranjo Escobar, Julià. "La Sabiduría De Sileno". Mito Revista Cultural, 2016.

<http://revistamito.com/la-sabiduria-de-sileno/>. Article d'una revista en línia on hi ha una traducció del mite de Silé.

-"Nombre De La Bèstia". Ca.Wikipedia.Org.

https://ca.wikipedia.org/wiki/Nombre_de_la_b%C3%A8stia. Dades sobre el número 666, amb possibles associacions al seu significat (n'he extret una taula).

-"Quaderns Crema". Quadernscrema.Com. <http://www.quadernscrema.com/lilibres/contra-tota-esperanca>. Botiga en línia per comprar *Contra tota esperança*. Hi ha comentaris i una sinopsis de l'obra.

-Sánchez Sottosanto, Juan Carlos. "Las Letanías De Satán, De Charles Baudelaire (Bilingüe)". El Blog De Juan Carlos Sánchez Sottosanto, 2009. <http://sanchezsottosanto.over-blog.es/article-34152608.html>. Entrada de blog amb informació sobre el context històric de *Les lletanies de Satan* i un breu anàlisi.

-"The Devil In The Belfry". En.Wikipedia.Org.

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Devil_in_the_Belfry. Article sobre el relat de Poe *El diable en el campanar*, amb una anàlisi i informació sobre la seva publicació.

-Torrecilla, Adolfo. "Los Gulag Y La Literatura Del Siglo XX". Unir Revista, 2013.

<http://www.unir.net/humanidades/revista/noticias/los-gulag-y-la-literatura-del-siglo-xx/549201435166/>. Article de revista on fan una crònica de la literatura russa en els temps de deportació.

-"В о л а н д". Ru.Wikipedia.Org, 2017.

<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B4> Article de la Viquipèdia Russa, amb informació i anàlisi sobre Voland.

6. ANNEXOS

6.1 *Balada dels penjats, François Villon*

Germans humans que ara ens sobreviviui,
no ens mireu pas amb cor dur i despectiu,
car si teniu pietat de nosaltres
Déu en tindrà encara més per vosaltres.

Heu-nos ací lligats, penjats, cinc, sis:

Aquesta carn que amb excés hem nodrit
fa mol de temps que ja se'ns ha podrit
i no som més que ossos, pols i buidor.

Que el nostre mal no us inciti al somrís,
pregueu a Déu per a tots el perdó.

I si us clamem avui, germans, no ens heu
de menystenir: vam ser ajusticiats
i tots vosaltres prou bé que sabeu
que no pas tots som del tot assenyats.

Així, excuseu-nos puix que ara he transit
devers el fill de la Verge Maria,
la seva gràcia amb nosaltres sia
i no l'eterna fulminació.

Avui som morts, no ens vulgueu cap neguit,
pregueu a Déu per a tots el perdó.

La pluja ens ha rentats i emblanquits,
després, el sol, assecats i ennegrits,
garses i corbs els ulls ens han buidat
i barba i celles ens han arrancat.

Sense parar cap instant nit i dia,
ençà i enllà, tal com el vent varia
arrauxat sempre al seu gust ens arria,
més repicats que closca d'ametlló.

EL DIABLE EN LA LITERATURA

No entreu mai en la nostra confraria,
pregueu a Déu per a tots el perdó.

Príncep Jesús, que dalt de tot regneu,
feu que l'Infern no ens sotmeti al seu feu,
que no hi tinguem deute ni qüestió.

Homes, això no és pas perquè rigueu,
pregueu a Déu per a tots el perdó.

Trad. Jordi Teixidor extret de <http://salvijacomet.blogspot.com.es/2013/05/balada-dels-penjats-francois-villon.html>.

6.2 Al lector, Charles Baudelaire

AL LECTOR

L'estultícia, el pecat, l'error, la cobejança,
ens trasbalsen el cos, torben els pensaments,
i alimenten els nostres gentils remordiments,
tal com els mendicants amb la seva menjança.

Els pecats són tossuts, les recances, covardes;
ens fem pagar a preu fort quan els hem confessat
i alegrement tornem cap al camí enfangat
creient rentar les taques amb llàgrimes bastardes.

Sobre el coixí del mal és Satan Trismegista
qui es gronxa llargament l'esperit encantat,
i el valuós metall de nostra voluntat
està vaporitzat pel sapient alquimista.

És Ell qui manté els fils que ens mouen i trasmuden!
Als repugnants objectes sabem trobar-hi esquers;
vers l'Infern cada dia baixem uns passos més,
sense horror, a través de tenebres que poden.

Tal com un disbauxat que a devorar s'acuita
d'una antiga barjaula el pit martiritzat,
robem com de passada un plaer reservat
que espremem fortament com una vella fruita.

Pitjats, formiguejant, com els helmints a hordes,
un poble de Dimonis folga al nostre esperit,
i, mentre respirem, la Mort al nostre pit
baixa, riu invisible, amb tot de queixes sordes.

Si l'estupre, el verí, el foc, la punyalada,
encara no han brodat amb agradable traç
dels nostres lamentables destins el canemàs,
és perquè la nostra ànima, ai las!, no és prou gosada

EL DIABLE EN LA LITERATURA

Però enmig de panteres, xacals, gossos de presa,
de simis i escorpins, de voltors i serpants,
de monstres udolants, grunyidors i llisquents,
en els corrals infames del vici i la feblesa,

un n'hi ha de més lleig, més àvol, més deforme!

Tot i no fer grans gestos ni armar terrabastalls,
el món convertiria en un munt d'escombralls
i amb gust l'engoliria fent un badall enorme;

és el Tedi! – amb ulls molls per un plorar impassible,
somia cadafals fumant el seu hudà.

Ja el coneixes, lector, aquest monstre sensible,
-hipòcrita lector, -semblant meu, - i germà!

Trad. Xavier Benguerel, extret de

<http://magpoesia.mallorcaweb.com/poesiafrancesa/ baudelaire.html>

6.3 Percepción de la novela de M. Bulgákov. El maestro y Margarita en la literatura rusa e hispana, Olga Malysheva